

102034-19

**TÜRKİYE'DE 1980 - 1995
DÖNEMİ BÜTÇE AÇIĞI
DIŞ AÇIK İLİŞKİSİ
M. Kamil YILDIRIM
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir - 1997**

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE 1980 - 1995 DÖNEMİ
BÜTÇE AÇIĞI DIŞ AÇIK İLİŞKİSİ

M.Kamil YILDIRIM/

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZER

ESKİŞEHİR - 1997

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

ÖZET

Hükümetler her yıl bütçelerini yaparlar. Eğer bu bütçede harcamalar gelirlere daha fazla ise bütçe açığı ortaya çıkar. Bütçe açığını finanse edebilmek için genelde iki yol kullanılır; Bunlar ilave bono ihraç etmek ve ilave para basmaktır. Hükümet parasal tabanı yükselttiği zaman toplam nominal para arzının artışına neden olur ve enflasyon kısa sürede ortaya çıkar. Eğer hükümet bütçe açığının finansmanı için borçlarını artırıyorsa, bu yöntem faiz oranlarının yükselmesine neden olur, böylece yatırım harcamaları olumsuz yönde etkilenir ve potansiyel büyüme hızı düşer. Öte yandan faizler bir maliyet unsuru olduğundan, faizlerdeki yükselme maliyeti artırır ve enflasyona yol açar. Enflasyon ve maliyet dezavantajı ülkenin dış ticaretini olumsuz yönde etkileyerek dış açığın oluşmasına yada büyümesine neden olur.

ABSTRACT

Each year the governments set their budget. In this budget if expenditures exceed revenue, budget deficit occurs. In order to finance the budget deficit, two methods are usually employed. These are the issuance of additional government bonds and the issuance of additional high powered money (increasing monetary base). When the government raises monetary base, the total nominal money supply tends to increase and this increase leads to inflation in the short run. If the government increases its debt in order to finance budget deficit, this method tends to increase interest rates, so investment expenditure are affected negatively and potential growth rate decreases. Because interest rate is an element of cost, increases in the interest rates tend to increase cost of production, so inflation occurs. The disadvantage of inflation and high costs affect foreign trade negatively. As a result foreign deficit occurs or tends to get larger.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TABLolar DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI VE AÇIKLARIN FİNANSMANI

1.1. Bütçe Açığı Kavramı ve Türleri	3
1.2. Konsolide Bütçe Giderleri	5
1.2.1. Cari Harcamalar	10
1.2.2. Yatırım Harcamaları	11
1.2.3. Transfer Harcamaları	11
1.3. Konsolide Bütçe Gelirleri	13
1.4. Bütçe Dengesi	17
1.4.1. Konsolide Bütçe Nakit Dengesi	20
1.4.2. Birincil Açık (Faiz Dışı Bütçe Açığı)	23

1.5. Bütçe Kısıtı ve Bütçe Açıklarının Finansmanı	25
1.5.1. Bütçe Kısıtı	25
1.5.2. Bütçe Açıklarının Finansmanı	26
1.5.3. Bütçe Açıklarının Finansmanının Ekonomik Etkilerine İlişkin Teorik Tartışmalar	31
1.5.3.1. Neoklasik Yaklaşım	31
1.5.3.2. Keynesyen Yaklaşım	33
1.5.3.3. Ricardocu Yaklaşım	35
1.6. Bütçe Açıkları ve Kamuda Dört Önemli Politika ..	38
1.6.1. Harcama Politikası	38
1.6.2. Nesiller Politikası	39
1.6.3. Dağılım Politikası	41
1.6.4. Çarpıklık Politikası	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. DIŞ AÇIK VE BÜTÇE AÇIĞININ DIŞ AÇIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	44
2.1. Dış Açık Tanımı	45
2.2. Dış Açığın Nedenleri	50
2.2.1. Yapısal Faktörler	53

	<u>Sayfa</u>
2.2.1.1. Enflasyon Faktörü	54
2.2.1.2. Döviz Kurundaki Dalgalanmalar	56
2.2.1.3. Kalkınma Hızının Yol Açtığı Etkenler	58
2.2.1.4. Diğer Faktörler	60
2.2.2. İktisadi Dalgalanmalar	61
2.2.3. Arızı Faktörler	63
2.3. Bütçe Açığının Faiz Oranı, Döviz Kuru ve	
Dış Borç Üzerindeki Etkileri	65
2.3.1. Bütçe Açığının Faiz Oranları Üzerindeki Etkisi	67
2.3.2. Bütçe Açığının Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi	69
2.3.3. Bütçe Açığının Dış Borç Üzerindeki Etkisi	71
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	i

TABLolar DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo- 1 Konsolide Bütçe Harcamaları (Milyar TL)	8
Tablo- 2 Konsolide Bütçe Harcamalarının GSMH'ya Oranı (Yüzde)	9
Tablo- 3 Konsolide Bütçe Gelirleri (Milyar TL)	14
Tablo- 4 Konsolide Bütçe Gelirleri/GSMH (Yüzde)	15
Tablo- 5 Konsolide Bütçe Gelirlerinin Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı.....	16
Tablo- 6 Konsolide Bütçe Açıkları ve Açıkların GSMH'ya Oranı	18
Tablo- 7 Konsolide Bütçe Dengesi ve Nakit Dengesi	22
Tablo- 8 Faiz Dışı Bütçe Açığı (Milyar TL)	24
Tablo- 9 Konsolide Bütçe Açığının Finansmanı (Milyar TL)	27
Tablo-10 1980-1995 Yılları Arası Bütçe Açığı, Dış Borç, Faiz Oranı ve Faiz Kuru	66

GİRİŞ

Türkiye’de kamu kesimi dört alt bölüme ayrılmıştır. Kamu kesimi içerisinde en önemli yeri, Genel bütçe ile yönetilen daireler ile Katma bütçeli idareler oluşturmaktadır. Buna göre genel ve katma bütçelerin oluşturduğu Konsolide bütçe kamu kesiminin en önemli bölümüdür. Kamu kesiminin ikinci bölümünü ise Fonlar oluşturmaktadır. Fon uygulaması ile devlet gelirinin önemli bir kısmı, bütçe dışında belli amaçlara tahsis edilmektedir. Ancak bu uygulamadan 1992 yılından itibaren, fonların bütçe kapsamına alınmasıyla geri dönüş başlamıştır. Yine kamu sektörü içerisinde üçüncü önemli bölüm Yerel İdarelerdir. Kamu sektörünün dördüncü ve oldukça cılız bölümü ise Döner sermayeli idarelerdir. Teknik bakımdan kamu kesimine dahil olmayan, ancak devletin ekonomik hayatta uzantısı niteliğinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri ise ayrı bir bölüm olarak değerlendirilebilir. Piyasa için üretim yapan bu kuruluşların özel sektörle birlikte ekonomideki varlığı, Karma ekonomi modelini ortaya çıkarmaktadır.¹

¹ İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 11.

Çalışmamın birinci bölümünde Türkiye’de konsolide bütçe açıkları ele alınmaktadır. Ülkemizde bütçe açığı ile ilgili verilerin yer aldığı tüm resmi kaynaklarda zımni olarak yer alan bütçe açığı kavramı Uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan farklı bir içeriğe sahiptir. Bu farklılık konsolide bütçe açığının teorik analizlerde yer aldığı şekliyle kamu kesiminin toplam gelirleriyle toplam harcamaları arasındaki farkı ifade etmemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu durumda Türkiye’deki bütçe açığı tanımı; Kamu kesimi içinde bulunan Mahalli İdareleri, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Döner Sermayeli Kuruluşları ve Bütçe Dışı Fonları kapsam dışı bırakılmaktadır. Gerçi bu kesimlere yapılan hazine yardımları ve transfer harcamaları kalemi, konsolide bütçe de yer almakta, böylelikle dolaylı yoldan bu kesimlerin de hesaba katılması sağlanmaktadır. Hemen hemen ilgili tüm kesimlerce arzu edilmeyen bir durum olarak kabul edilmemesine karşın gerek Türkiye’de gerekse diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde bütçe açıkları İktisadi yaşamın bir parçası olarak süregelmektedir. Ülkemizde de incelenen dönem içerisinde süreklilik arz eden bütçe açıkları farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınıp, bütçe kısıtı çerçevesinde bu açıkların finansmanı incelenmektedir. Finansmanın ekonomik etkilerine ilişkin tartışmalar çerçevesinde bu açıklara göre şekillenen politikalar değerlendirilmektedir.

Tezin ikinci bölümünde ise bütçe açıkları ile dış açıklar ilişkilendirilmekte, bütçe açıklarının dış açıklardaki oluşumları hangi yollardan etkilediği açıklanmaktadır. Daha sonra ülkemizde süreklilik arz eden bütçe açıklarının faiz oranları, döviz kurları ve dış borç üzerindeki etkileri 1980-1995 verileri kullanılarak ekonometrik regresyon analizi çerçevesinde ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI VE AÇIKLARIN FİNANSMANI

1.1. Bütçe Açığı Kavramı ve Türleri

Devlet bütçesi, devletin gelir ve giderlerinden oluşur. Gelirler ile giderler arasında, giderler lehine olan fark bütçe açığı olarak adlandırılır. Gerek Türkiye'de gerekse diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları iktisadi yaşamın bir parçası olarak süregelmektedir. Savaş ya da benzeri olağan üstü durumlarda kaçınılmaz olan bütçe açıkları iktisadi dalgalanmalar nedeniyle de yıldan yıla büyük farklılık gösterebilmektedir. Bütçe açıklarının büyük boyutlarda olması ve kronik bir özellik taşıması, ülkenin genel iktisadi yaşamında neden olduğu olumsuzluklar dolayısıyla istenilmeyen bir durum olarak kabul edilmektedir.

Bütçe açıkları ekonomideki konjonktürel dalgalanmaya bağlı olarak oluşuyorsa bu **Devrevi Bütçe Açığıdır**. Çünkü ekonominin durgunluk döneminde, devletin gelirleri azalırken, harcamaları artar, dolayısıyla bütçe açığıda büyür. Konjonktürün genişleme ve refah dönemlerinde ise devletin gelirleri artar ve bütçe açığı azalır. Eğer bütçe açığı konjonktür dalgalanmalarının farklı devrelerindeki etkilerine bağlı olmayan bir açık ise ve ekonomi tam istihdamda olmasına rağmen açık var ise, bu **Yapısal Açık** veya **Tam İstihdam Bütçe Açığı** olarak adlandırılır.²

Ekonomide sadece maliye politikasının sonuçlarını görebilmek amacıyla, bütçe açıklarından faiz ödemelerini düşükten sonra kalan açık **Birincil Açık** olarak isimlendirilir. Birincil açık, bütçenin hükümet tarafından kontrol edilebilecek kısmını gösterir.³

Birincil açıkla faiz ödemelerinin reel kısmının birlikte ele alınması ise **İşlemsel Açık** olarak adlandırılır. Burada bütçe açıklarından faiz ödemeleri çıkarılmamakta, sadece enflasyon etkisi ile aşınmaya uğrayan kısım çıkarılmaktadır.⁴

² Robert J. Gordon, Macroeconomics, Fifth Edition Scott Foresman Comp. USA. 1990. s. 125.

³ İzzettin Önder, H. Kirmanoğlu, Kamu Açıklarının Tanımlanması Ölçümü ve Etkileri, X. Türkiye Maliye Sempezyumu Antalya 1994-s. 6.

⁴ Önder, Kirmanoğlu a.g.e., s. 6-7.

1.2. Konsolide Bütçe Giderleri

Genel ve katma bütçelerden oluşan Konsolide bütçe harcamaları, Kamu kesimi içerisinde en büyük payı oluşturur. Konsolide bütçe harcamaları toplamının Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı, kamu kesiminin harcamalar kanalı ile ekonomideki nisbi ağırlığı konusunda genel bir kanı oluşturur.⁵

Konsolide bütçe giderleri, Genel ve Katma bütçeli idare sayısındaki artış, Konut Edindirme Yardımı ve Tasarrufu Teşvik uygulamaları,⁶ Ücretlilere vergi iadesi uygulaması, Fonların bütçe kapsamına alınması, Personel ve borç faizi giderlerindeki büyüme, Yeni İller ve İlçelerin kurulması, Kurumların sürekli büyümeleri, Dış Ülkelere, Vakıflara ve Yüksek Öğretim Kurumlarına, Partilere yapılan yardımların artması gibi nedenlerle sürekli olarak artması ve çeşitlilik göstermesi bu giderlerin sınıflandırılması konusunu gündeme getirmiştir. Birbirinden farklı kamu harcamalarına ilişkin, yapılan harcamaların belirli ölçülere göre gruplandırılması ve gruplar arasında karşılaştırmalar yapılması; Çeşitli kamu hizmetleri arasında denge kurarak devletin sınırlı kaynaklarının ulusal ihtiyaçların önemine göre dağıtılması, ödenen vergilerin hangi hizmetlere ve ne miktarlarda harcandığının görülmesi, çeşitli hizmetlerin maliyet unsurlarının incelenebilmesi ve mali istatistiki bilgilerin oluşturulmasında kolaylık sağlaması açısından faydalı olmaktadır.

Bütçe harcamaları ile ilgili yapılan sınıflandırmaları İdari, Fonksiyonel ve Ekonomik sınıflandırmalar olmak üzere üç ana başlık

⁵ İzzettin Önder, O. Türel, N. Ekinci, C. Somel, a.g.e., s. 22.

⁶ Tasarrufu Teşvik kesintileri 1993/4876 Sayılı Kararname ile % 50 Oranında azaltılmış Ağustos 1996'da ise bu uygulamaya son verilmiştir.

altında toplayabiliriz.⁷

Bütçe harcamalarının idari ayrıma göre sınıflandırılması; harcamaların, kuruluşların teşkilat yapıları çerçevesinde idari birimler bazında ayrılmasıdır. Fonksiyonel sınıflandırma da, kamu hizmetlerini hangi kuruluşların yaptığı dikkate alınmaksızın, harcamaların hangi amaçları gerçekleştirmek üzere kullanıldıkları gösterilmektedir.

Ekonomik sınıflandırma da ise harcamalar; gerçek harcamalar ve transfer harcamaları olarak iki kısımda ele alınmaktadır. Gerçek harcamalar Cari mal ve hizmet alımı ile Sermaye mal ve hizmet alımına ilişkin harcamaları, Transfer harcamaları ise kaynakların sosyal gruplar ve kişiler arasında yeniden dağılımını açıklamaktadır.

Halen bütçelerimiz biri ekonomik, diğeri fonksiyonel sınıflandırma olmak üzere iki ayrı şekilde sınıflandırılmaktadır. İdari ayrıma göre sınıflandırma işlemi ise 1951 yılında terkedilmiştir. Ekonomik sınıflandırmada, 1964 yılından beri uygulanmakta olan Cari, Yatırım ve Transfer harcamaları şeklindeki üçlü ayırım aynen korunmaktadır. Fonksiyonel ayrıma göre ise; genel hizmetler, Sağlık hizmetleri, Eğitim hizmetleri, Savunma hizmetleri, Adalet ve Emniyet hizmetleri gibi fonksiyonlar yönünden sınırlı bir sınıflandırma yapılabilmektedir.⁸

Bu açıklamalar çerçevesinde mevcut bütçe tekniği açısından bakıldığında, ekonomik sınıflandırmanın harcamaların değerlendirilmesinde daha uygun bir yöntem olarak kullanıldığı görülmektedir.

⁷ Erdoğan Öner, Türkiye'de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirmesi, IX Türkiye Maliye Sempozyumu 6-8 Mayıs 1993, s. 241.

⁸ Öner, a.g.e., s. 243.

Bütçe terimleri ile harcamaların ekonomik ayrımı ise; Cari harcamalar, Yatırım harcamaları ve Transfer harcamaları olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Gerçek kamu harcamaları olarak nitelendirilen Cari ve Yatırım harcamaları, üretimi doğrudan etkileyen ve Gayri Safi Milli Hasıla'ya katkıda bulunan harcamalardır. Özellikle yatırım harcamalarının G.S.M.H.'ya katkılarıyla birlikte kamu kesimi sermaye stokunu arttırma işlevi de bulunmaktadır. Yatırım harcamalarının büyüklüğü devletin ekonomideki yerinin belirlenmesi açısından önemli bir göstergedir. Diğer taraftan Transfer harcamaları, G.S.M.H.'ya doğrudan katkısı olmayan ancak kamu kesiminin elinde bulunan kaynakların bir kesimden diğerine aktarılmasına olanak sağlayan harcama çeşididir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde bütçe harcamalarının gelişimi Tablo-1'de gösterilmektedir. Tabloda Cari harcamalar kendi içinde, Personel ve Diğer Cari ödenekleri olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Konsolide bütçenin en büyük ikinci kalemi olan Transfer harcamaları ise İç ve Dış faiz ödemeleri KİT'lere transferler ve diğer transferler olarak üç alt başlıkta gösterilmiştir. Tablo-2'de ise Konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı yüzde olarak gösterilmiştir. Bütçe harcamalarının sözkonusu üç kalem itibariyle bileşiminin 1980-1995 dönemdeki gelişimi tablolardan kısaca değerlendirilecektir.

Tablo-1: Konsolide Bütçe Harcamaları (Milyar TL)

YILLAR	CARI *	PERSONEL	DİĞER CARI	YATIRIM	TRANSFERLER **	İÇ VEDİŞ FAİZ ÖDEMELERİ	KITLERE TRANSFERLER	DİĞER TRANSFERLER	TOPLAM HARCAMALAR
1980	495	342	153	186	398	31	177	190	1.079
1981	638	398	240	306	571	75	191	305	1.516
1982 ***	720	442	278	333	548	87	244	237	1.602
1983	1.068	670	398	473	1.071	211	302	558	2.613
1984	1.490	896	594	691	1.603	441	275	887	3.784
1985	2.095	1.276	819	1.117	2.188	675	181	1.332	5.339
1986	3.051	1.840	1.211	2.019	3.490	1.331	138	2.021	8.561
1987	4.538	2.996	1.542	2.642	5.864	2.266	446	3.152	13.043
1988	7.460	5.053	2.407	3.564	10.423	4.978	1.025	4.420	21.447
1989	16.660	12.539	4.121	5.818	16.393	8.259	1.223	6.911	38.871
1990	33.452	26.465	6.987	10.055	25.020	13.966	1.257	9.797	68.527
1991	60.403	49.291	11.112	17.146	52.714	24.073	12.191	16.450	130.263
1992	114.221	94.076	20.145	29.239	78.198	40.298	8.145	29.755	221.658
1993	205.448	169.511	35.937	57.565	227.425	116.470	25.850	85.105	490.438
1994	346.309	272.872	73.437	76.778	476.288	298.284	21.029	156.975	899.375
1995	550.451	426.540	123.911	85.009	695.435	388.400	20.280	286.755	1.330.895

Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM Aylık Ekonomik Göstergeler

* Cari = Personel + Diğer cari

** Transfer = İç - Dış Faiz Ödemeleri + Kitlere Transfer + Diğer Transferler

*** 1982 yılı 10 aylıktır.

**Tablo-2: Konsolide Bütçe Harcamalarının GSMH'ya Oranı
(Yüzde)**

YILLAR	CARİ	PERSONEL	DİĞER CARİ	YATIRIM	TRANSFER	FAİZ ÖDEMELERİ	KIT TRANSFERLERİ	DİĞER TRANSFERLER	TOPLAM HARCAMALAR
1980	11.2	7.7	3.5	4.2	9.0	0.7	4.6	3.7	24.3
1981	9.7	6.1	3.7	4.7	8.7	1.1	2.9	4.7	23.1
1982	8.2	5.1	3.2	3.8	6.3	1.0	2.6	2.7	18.3
1983	9.2	5.8	3.4	4.1	9.3	1.8	2.6	4.8	22.6
1984	8.1	4.9	3.2	3.8	8.7	2.4	1.5	4.8	20.6
1985	7.5	4.6	2.9	4.0	7.9	2.4	0.7	4.8	19.4
1986	7.7	4.7	3.1	5.1	8.9	3.4	0.4	5.1	21.7
1987	7.7	5.1	2.6	4.5	10.0	3.9	0.8	5.4	22.3
1988	7.4	5.0	2.4	3.5	10.4	4.9	1.0	4.4	21.3
1989 *	7.2	5.4	1.8	2.5	7.1	3.6	0.5	3.0	16.9
1990	8.4	6.7	1.8	2.5	6.3	3.5	0.3	2.5	17.3
1991	9.5	7.8	1.8	2.7	8.3	3.8	1.9	2.6	20.5
1992	10.3	8.5	1.8	2.6	7.1	3.7	0.7	2.7	20.1
1993	10.3	8.5	1.8	2.9	11.4	5.8	1.3	4.3	24.6
1994	5.0	3.9	1.1	1.1	6.9	4.3	0.3	2.3	13.0
1995	8.0	6.2	1.8	1.2	10.0	5.6	0.3	4.1	19.2

Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM Aylık Ekonomik Göstergeler

*** Yeni Seri**

1.2.1. Cari Harcamalar

Konsolide bütçe harcamalarının bileşimi Personel ve diğer Cari harcamaları yönünden incelendiğinde; ağırlığın Personel harcamalarında olduğu görülmektedir. Personel harcamalarının GSMH içindeki oranlarına baktığımızda Tablo-2, 1980 yılında yüzde 7.7 olan bu oran 1983 yılında yüzde 5.8 olmuş, 1984 yılından itibaren düşmeye devam etmiştir. Personel harcamalarındaki bu gelişmede 1980 yılından itibaren uygulanan istikrar politikalarına bağlı olarak maaş ve ücret artışlarının düşük düzeyde tutulması etkili olmuştur. 1989 yılından itibaren ise maaş ve ücretlere enflasyonun üzerinde artış sağlama politikasına geçilmesinin sonucu olarak Personel harcamalarının GSMH'ya oranı yükselmeye başlamıştır. 1992 ve 1993 yıllarında bu oran % 8.5 olarak gerçekleşmiştir. Personel cari harcamalarındaki bu artışa rağmen bir yandan enflasyon oranının öte yandan da memur sayısının⁹ yükselişi dolayısıyla kişi başına reel maaşlarda gerileme gözlenmiştir.

Bütçe harcamalarının en istikrarlı kalemlerinden birisi Diğer Cariler olarak adlandırılan harcamalardır. Bu harcamaların GSMH içindeki payları 1980 yılından itibaren sürekli olarak azalmıştır. Burada Savunma Sanayi destekleme fonunun kurulmasıyla birlikte, diğer cari harcamaların yarıdan fazlasını oluşturan savunma harcamalarında az da olsa bir düşüş görülmüştür. Ayrıca uygulanan tassarruf tedbirleri sonucu diğer cariler 1988 yılından sonra düşüş göstermiştir.

⁹ Memur Sayısı 1981 yılı hariç incelenen dönem boyunca farklı oranlarda devamlı artış göstermiştir. Özellikle 1983, 87 ve 91 yıllarında, bu yılların seçim yılı olması nedeniyle daha yüksek oranlarda artış olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Metin Toprak 1980 sonrası Türk Ekonomisinde ve İktisat Politikasında Temel Dönüşümler. Kırıkkale 1995, s. 116-117.

1.2.2. Yatırım Harcamaları

Konsolide bütçe harcamaları büyüklüklerinin GSMH ile ilişkilendirilmesi sonucu bu büyüklüklerde reel anlamdaki gelişmeler izlenebilmektedir.¹⁰ Bu çerçevede yıllar itibariyle bakıldığında yatırım harcamalarının GSMH'ya oranında devamlı bir şekilde düşme olduğu gözlenmiştir. 1980 yılında bu oran % 4.2 iken 1990'da % 2.5 ve 1995'de ise % 1.2 olmuştur. Yatırımların önemli ölçüde fonlar aracılığıyla yapılmaya başlanması bu oranların düşmesinde etkili olmuştur.

1.2.3. Transfer Harcamaları

Transfer harcamalarının gelişimine bakıldığında, transfer harcamaları içerisinde iki unsurdaki gelişme dikkat çekicidir. Bunlardan ilki iç ve dış faiz ödemelerindeki sürekli artışlardır. İkincisi ise, diğer transferler içerisinde yer alan, sosyal güvenlik kuruluşlarına konsolide bütçeden yapılan transferlerin ve vergi iadelerinin giderek artmasıdır. Dolayısıyla istikrar politikaları uygulamalarına rağmen transfer harcamaları yıllar itibariyle azaltılamamış hatta artmıştır.

Tablo-2'de görüldüğü gibi 1980 yılından sonra faiz ödemeleri devamlı yükselmiştir. Faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1980 yılında % 0,7 iken, bu oran 1983'de % 1.8 olmuştur. 1984 yılından itibaren açığın finansmanında Merkez Bankası kaynaklarına sınırlı ölçüde gidilerek ağırlığın tahvil ve bono ile borçlanmaya verilmesi iç borç faiz ödemelerini önemli ölçüde arttırmıştır. Öte yandan 1984 yılından itibaren yapılan dış borç kullanımları ve izlenen kur politikası dış borç faiz

¹⁰ Metin Toprak, 1980 Sonrası Türk Ekonomisinde ve İktisat Politikasında Temel Dönüşümler, Kırıkkale 1995, s. 114.

ödemelerinin artmasında önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeler sonucu faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı 1984 yılında % 2.4 iken, bu oran 1988 yılında % 4.9'a yükselmiştir. Bu hızlı çıkış 1985-1987 yılları arasında iç borçlanmaya yönelmenin ve monetizasyondaki azalmanın bir sonucudur.¹¹ Bu oran 1993 yılında % 5.8 ve 1995 yılında ise % 5.6 olmuştur.

Tablo incelendiğinde dönem içerisinde, faiz ödemelerinin, transfer ödemeleri içindeki payı da önemli ölçüde artmıştır. Faiz ödemeleri transfer harcamaları içinde 1980 yılı içerisinde üçüncü sırada iken 1984 yılında ikinci sıraya yükselmiş, 1988 yılından itibaren ilk sırayı almıştır. Örneğin 1995 yılında Transfer harcamalarının % 56'sını faiz ödemeleri, % 41'ini diğer transferler % 0.3'ünü ise KİT'lere transferler oluşturmuştur.¹²

Transfer harcamaları içerisinde dikkati çeken bir başka kalem ise KİT'lere yapılan transferlerdir. Bu transferlerin GSMH içerisindeki payları incelendiğinde 1980 yılında % 4.6 olan bu oran 1984 yılında % 1.5'e, 1988 yılında % 1'e, 1995 yılında ise % 0.3'e gerilemiştir. Bu gerilemenin nedeni KİT'lerin, ihtiyacı olan kaynakları kendilerinin yaratması ve bu çerçevede fiyat politikasına ağırlık vermelerine bağlı olarak Bütçeden bu kuruluşlara yapılan transferlerin azalmasıdır.

Diğer transferler başlığı altında tabloda yer alan ödemelerde ağırlık sübvansiyonlar ve vergi iadelerindedir. Özellikle 1984 yılına kadar transfer harcamaları içinde önemli bir paya sahip olmayan vergi iadeleri, 1984 yılından itibaren ücretlilere vergi iadesi ve 1985 yılından itibaren

¹¹ Gazi Erçel (Söyleşi), İktisat, İşletme ve Finans, Yıl. 8, Sayı 88, Temmuz 1993, s. 13.

¹² Tablo-2 son satırından hesaplanmıştır.

İhracatta Katma Değer Vergi İadesi uygulamalarına geçilmesiyle birlikte 1984-1988 döneminde en yüksek düzeylere ulaşmıştır. Diğer transferlerin GSMH'ya oranları 1980 yılında % 3.7 iken, bu oran 1987 yılında % 5.4 olmuş, 1995 yılında ise % 4.1 olarak gerçekleşmiştir.

1.3. Konsolide Bütçe Gelirleri

Bütçe gelirlerindeki gelişmeleri vergi gelirleri ve diğer gelirler olarak incelemek analiz açısından yararlı olacaktır. Bütçe harcamalarının yükünü topluma yayan gelir sistemi, Genel ve Katma bütçe gelirlerini kapsayan konsolide bütçe olağan gelirlerinden oluşmaktadır. Bütçe olağan gelirleri ise, vergi gelirleri (dolaylı vergiler, dolaysız vergiler), vergi dışı normal gelirler ve diğer gelirlerden oluşmaktadır.

Tablo-3'de konsolide bütçe gelirleri yıllar itibariyle gösterilmektedir. Tablo-4, konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranını ve Tablo-5 ise konsolide bütçe gelirlerinin konsolide bütçe harcamalarını karşılama oranını göstermektedir.

Tablo-3 ve 4'de görüleceği üzere bütçe gelirlerinin en önemli kaynağını vergi gelirleri oluşturmaktadır. Vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içerisindeki payı % 80 ile % 90 arasında değişmektedir.

Tablo-3: Konsolide Bütçe Gelirleri (Milyar TL)

YILLAR	DOLAYSIZ VERGİLER	DOLAYLI VERGİLER	VERGİ DIŞI GELİRLER	DİĞER GELİRLER	DOLAYLI + DOLAYSIZ VERGİLER	KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLER TOPLAMI
1980	471	279	141	21	750	912
1981	768	423	143	59	1.191	1.392
1982	827	478	121	19	1.305	1.444
1983	1.149	785	317	49	1.934	2.300
1984	1.382	990	314	120	2.372	2.806
1985	1.826	2.004	483	300	3.830	4.612
1986	3.106	2.866	585	597	5.972	7.154
1987	4.492	4.559	828	565	9.051	10.445
1988	7.066	7.166	2.540	815	14.232	17.587
1989	13.645	11.905	4.545	1.274	25.550	31.369
1990	23.744	21.732	8.209	3.000	45.476	56.685
1991	41.094	37.549	8.723	9.381	78.643	96.747
1992	71.393	70.209	29.542	3.080	141.602	174.224
1993	128.324	135.949	84.975	8.085	264.273	357.333
1994	383.813	304.278	155.046	10.303	588.091	753.440
1995	354.100	525.900	74.000	179.000	880.000	1.133.000

Kaynak: T.C. Başbakanlık HDTM, Aylık Ekonomik Göstergeler.

Tablo-4: Konsolide Bütçe Gelirleri/GSMH (Yüzde)

YILLAR	BÜTÇE DOLAYLI GELİRLERİ	DOLAYSIZ VERGİLER	DOLAYLI VERGİLER	DOLAYLI + DOLAYSIZ VERGİLER	VERGİ DIŞI GELİRLER	DİĞER GELİRLER
1980	20.6	10.7	6.3	17.0	3.2	0.4
1981	21.2	11.7	6.4	18.1	2.2	0.9
1982	16.5	9.4	5.5	14.9	1.4	0.2
1983	19.9	9.9	6.8	17.7	2.7	0.5
1984	15.3	7.5	5.4	11.9	1.7	0.7
1985	16.6	6.6	7.2	13.8	1.7	1.1
1986	18.2	7.9	7.3	15.2	1.5	1.5
1987	17.8	7.7	7.8	15.5	1.4	1.0
1988	17.5	7.0	7.1	14.1	2.5	0.8
1989 *	13.6	5.9	5.2	11.1	2.0	0.6
1990	14.2	6.0	5.5	11.5	2.0	0.8
1991	15.2	6.5	5.9	12.4	1.4	1.5
1992	15.8	6.5	6.4	12.9	2.7	0.3
1993	17.9	8.4	6.8	15.2	4.3	0.4
1994	10.9	4.1	4.4	8.5	2.2	0.1
1995	16.4	5.1	7.6	12.7	1.1	2.6

Kaynak: T.C. Başbakanlık HDTM, Aylık Ekonomik Göstergeler.

* Yeni Seri

Tablo-5: Konsolide Bütçe Gelirlerinin Bütçe Giderlerini Karşıla Oranı

YILLAR	KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ	KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMALARI	GELİRLER/ HARCAMALAR (Yüzde)
1980	912	1.079	85
1981	1.392	1.516	92
1982	1.444	1.602	90
1983	2.300	2.613	88
1984	2.806	3.784	74
1985	4.612	5.399	85
1986	7.154	8.561	84
1987	10.445	13.043	80
1988	17.587	21.447	80
1989	31.369	38.871	81
1990	56.685	68.527	82
1991	96.747	130.263	74
1992	174.224	221.658	80
1993	357.333	490.438	87
1994	753.440	899.375	84
1995	1.133.000	1.330.895	85

512
1078

Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM, Aylık Ekonomik Göstergeler.

İncelenen dönemde vergi gelirleri önemli değişiklikler göstermektedir. Vergi gelirlerinin GSMH içerisindeki payı 1980 yılında % 17 iken bu oran 1985’de % 13.8’e, 1990’da ise % 11.5’e düşmüştür. 1995 yılında ise % 12.7 olmuştur. Bu düşüşün nedenleri arasında; 1984 yılından itibaren konsolide bütçe vergi gelirlerinin bir kısmının fonlara aktarılması, genel bütçe vergi gelirleri üzerinden büyük şehir ve belediyelere verilen payların artışı yer almaktadır.¹³

Konsolide bütçe gelirleri içinde yer alan vergi dışı gelirler ve diğer gelirler; devlet patrimuanının gelirleri, özelleştirme gelirleri, hibe ve yardımlar fon gelirleri gibi çeşitli gelirlerden oluşmaktadır. Bu gelirlerin GSMH içindeki payı % 2.5 - % 4 arasında değişmektedir. 1990’lı yıllarda Körfez Krizinden dolayı gelen hibeler nedeniyle vergi dışı gelirlerde önemli artışlar olmuştur.

1.4. Bütçe Dengesi

Kosolide bütçe gelir ve harcamaları beraberce konsolide bütçe dengesini meydana getirirler. Bu ilişkide gelirler lehine bir fark bütçe fazlasını oluştururken, tersine harcamalar gelirleri aşıyorsa o zaman bütçe açığından söz edilir. Türkiye’de bütçe giderlerinin, bütçe gelirlerinden daha yüksek oranlarda artması bütçe açıklarının giderek büyümesine neden olmuştur.

Tablo-6’da 1980-1995 yılları arasında bütçe açıkları ve açıkların GSMH’ya oranı yer almaktadır.

¹³ Öner Erdoğan, Kamu Kesimi Gelir - Harcama ve Borçlanma Gereği. Genel Bir Değerlendirme 1975-1993, Anraka 1994, s. 12.

Tablo-6: Konsolide Bütçe Açıkları ve Açıkların GSMH'ya Oranı

YILLAR	KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ	KONSOLİDE BÜTÇE GİDERLERİ	KONSOLİDE BÜTÇE AÇIKLARI	GSMH	KONSOLİDE BÜTÇE AÇIKLARI/GSMH (Yüzde)
1980	912	1.079	- 167	5.303	- 3.1
1981	1.392	1.516	- 124	8.023	- 1.5
1982	1.444	1.602	- 158	10.612	- 1.5
1983	2.300	2.613	- 313	13.933	- 2.2
1984	2.806	3.784	- 978	22.168	- 4.4
1985	4.612	5.399	- 787	35.350	- 2.2
1986	7.154	8.561	- 1.407	51.185	- 2.7
1987	10.445	13.043	- 2.598	75.019	- 3.4
1988	17.587	21.447	- 3.860	129.175	- 3.0
1989	31.369	38.871	- 7.502	230.370	- 3.3
1990	56.685	68.527	- 11.842	397.178	- 3.0
1991	96.747	130.263	- 33.516	634.431	- 5.3
1992	174.224	221.658	- 47.434	1.103.605	- 4.3
1993	357.333	490.438	- 133.105	1.997.232	- 6.7
1994	753.440	899.375	- 145.935	3.887.903	- 3.8
1995	1.133.000	1.330.895	- 197.895	6.920.000	-2.9

**Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM, Aylık Ekonomik Göstergeler.
DPT Temel Ekonomik Göstergeler.**

Türk mali sisteminde yasal olarak bütçenin denk hazırlanması esastır. M.U.K.'un 30. maddesinde, bütçenin denk olduğu, bütçe açığı varsa bu açığın kapatılması şeklinin bütçe kanununda belirtilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir. Buna göre yasal olarak bütçe açık verebilir, ancak açığın finansman şeklinin bütçe kanununda belirtilmesi gereklidir.

Teorik olarak kamu harcamalarının normal devlet gelirleri ile karşılanmayan kısmı bütçe açığı olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de 1986 yılına kadar resmi hesaplamalarda, iç istikraz normal devlet gelirleri arasına katılarak bütçe açıkları ona göre hesaplanmaktaydı.¹⁴ Bu durumda ortaya çıkan bütçe açıkları yasal olarak öngörülme, uygulama süreci içinde oluşan açıklar olmaktadır. 1986 yılından itibaren ise, istikraz bütçeden çıkarılarak borç idaresi altında gösterilmeye başlanmış, bu şekilde mevcut bütçe açığını görmek mümkün olmuştur.

Diğer bir ifadeyle, yasal olarak bütçeler denk hazırlanır, ancak yıl sonunda ulaşılan harcama ve gelir miktarları farklıdır. Harcamalar küçük gösterilerek veya gelirler yüksek tahmin edilerek, subjektif doğruluk ilkesine uygun olmayan denk bütçeler oluşturulur. Bunun temel nedeni siyasaldır. Hükümetler, muhalefetin ve kamuoyunun eleştirisinden çekindikleri için TBMM'ne yüksek miktarlarda açık veren bir bütçe sunmaktan kaçınırlar.¹⁵ Bütçelerin uygulama sürecinde alınan ek ödeneklerle harcamalar tahmin edilen miktarların üzerinde gerçekleşince veya gelir tahsilatı gelir tahminlerinin gerisinde kalınca, bütçe açıkları ortaya çıkar.

¹⁴ Nevin, Özkan; Planlı Dönemde Türkiye'de Devlet Bütçesi Açıklarının Nedenleri (Vergi gelirleri açısından) Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporları Dizisi, Sıra No: 3, Maliye ve Gümrük Bakanlığı BÜMKO. Ankara 1987, s. 27.

¹⁵ Mahfi, Eğilmez; Bütçe Gerçekçiliğinin Ölçülmesi ve Bütçe Sapmalarının Hazinesinin Borçlanma Faizleri Üzerine Etkileri, İktisat, İşletme ve Finans, Yıl 8, Sayı 88, Temmuz 1993, s. 7.

1980 - 1995 dönemindeki bütçe açıklarının gelişine ilişkin düzenlenen Tablo-6'yı dört ayrı döneme ayırarak incelersek; 1980-1983 alt döneminde bütçe açıklarının gelişimine bakıldığında, konsolide bütçe açığının istikrarlı bir seviye takip ettiği, Bütçe açığının GSMH'ya oranı % 1.5 ile % 2.2 arasında değiştiği görülmektedir. İkinci dönem olarak 1984-1987 dönemine baktığımızda, bütçe açıkları belli bir yapı izlemiştir. Konsolide bütçe açıklarının GSMH'ya oranları 1984 yılında % 4.4 olmuş, 1985-1986'da düşüş göstermiş, 1987 yılında tekrar yükselmiştir. 1987-1990 alt döneminde bütçe açıklarının GSMH'ya oranları % 3'lerde seyretmiştir. 1990'lı yıllar ise bütçe açıklarının giderek büyüdüğü önemli düzeylere ulaştığı yıllar olmuştur. 1990 yılında bütçe açığının GSMH'ya oranı % 3 iken 1991 yılında % 5.3 olmuş, 1993'de ise % 6.7'ye yükselmiştir. 1994 yılında ise açık % 3.8'e düşmüştür. Bu düşüşte 1994 yılında uygulanan istikrar programının etkisi olmuştur. Bu program çerçevesinde bütçe giderlerini azaltıcı ve gelirlerini artırıcı önlemlere rağmen yıl sonundaki açık 146 trilyon dolayında gerçekleşmiştir. Bu düşüş 1995 yılında da devam etmiştir.¹⁶

1.4.1. Konsolide Bütçe Nakit Dengesi

Konsolide bütçe açığının analizi yapılırken nakit açığının dikkate alınması da gerekmektedir. Bütçe açığından emanet ve avans kalemleri çıkarıldığı takdirde nakit dengesi ortaya çıkmaktadır. Bütçe emaneti, mali yıl sonuna kadar verile emrine bağlanmış ancak, henüz alacaklıya ödenmemiş tutarları ifade eder. Dolayısıyla bütçe dengesinde harcamalar arasında gözüken bu tür tutarlar nakit dengesinde tersine fon yaratıcı

¹⁶ Kamil, Tüğen; 5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, Maliye Yazıları, Temmuz-Eylül 1994, s. 15.

kaynaklara dönüşürler. Emanet hesapları şişkin olduğu sürece nakit dengesi ile birlikte bütçe dengesi arasında gelir yönünden nakit dengesi lehine bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu fark geçici bir fark olup emanete alınan paralar ödendiği zaman borç ödeme etkisi meydana getirerek bu fark ortadan kalkar.¹⁷

Avanslar ise üçüncü kişilere yapılan taahhüt işlerinde iş bedelinin belirli bir kısmının peşin olarak önceden ödenmesidir. Türk bütçe sisteminde avans üç şekilde uygulanmaktadır.¹⁸ Bunlar yolluk avansı, mutemet avansı ve müteahhit avansıdır. Bütçe dengesinden nakit dengesine ulaşırken kullanılmakta olan avans şekli ise müteahhit avansıdır. Bu niteliği ile avanslar nakit dengesini bozucu bir işlev görürler ve bu nedenle aslında bütçe açığının bir unsuru olmaları gerekir.¹⁹ Tablo-7’de 1980-1995 dönemine ilişkin bütçe dengesi ve nakit dengesi gösterilmiştir.

¹⁷ Eğilmez, A.g.m., s. 8.

¹⁸ Kamu Bütçesi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul 1990, s. 118-119.

¹⁹ Berksoy, Turgay; Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı, IX. Maliye Sempozyumu 6-8 Mayıs 1993, s. 148.

Tablo-7: Konsolide Bütçe Dengesi ve Nakit Dengesi

YILLAR	KONSOLİDE BÜTÇE DERGESİ	EMANET (+) VE AVANS (-) NET DEĞERİ	NAKİT DENGESİ
1980	- 167	+ 16	- 151
1981	- 127	+ 87	- 37
1982	- 158	- 8	- 166
1983	- 313	+ 131	- 182
1984	- 978	- 48	- 1.026
1985	- 787	- 117	- 904
1986	- 1.407	- 197	- 1.604
1987	- 2.598	+ 32	- 2.566
1988	- 3.860	- 81	- 3.941
1989	- 7.502	- 639	- 8.141
1990	- 11.842	- 512	- 12.354
1991	- 33.516	+ 90	- 33.426
1992	- 47.434	- 12.005	- 59.439
1993	- 133.105	+ 7.754	- 125.351
1994	- 145.935	+ 255	- 145.680
1995	- 197.895	0	- 197.845

Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM, Aylık Ekonomik Göstergeler.

T.C. Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Raporlar.

Tablo-7’de görüldüğü gibi, bütçe emanetlerinin geçici fon oluşturma özelliği nedeniyle, bazı yıllar nakit dengesi bütçe dengesinden daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 1982, 1984, 1985, 1986, 1988, 1989, 1990 ve 1992 yıllarında nakit açığı bütçe açığından daha fazladır. Ekonomide finanse edilmesi gereken açık nakit açığı olarak görülmektedir. Çünkü bütçe emanetleri geçici bir fon etkisi meydana getirerek (avansların durumuna bağlı olarak) bütçe açığını küçültebilmektedir. Yani gerçek açık bir sonraki döneme ertelenmiş olmaktadır. Bütçe emanetlerinin ödenmesi ile birlikte bu fon ortadan kalkmaktadır.

1.4.2. Birincil Açık (Faiz Dışı Bütçe Açığı) α

Konsolide bütçe açıklarından toplam faiz ödemeleri çıkarıldıktan sonra faiz dışı bütçe açığı veya birincil açık elde edilir. Bütçe harcamaları içine faiz ödemeleri de dahil edildiği zaman ortaya çıkan bütçe açıkları kamu otoritesinin takdirine bağlı açıklar değil, daha önceki bütçe açıkları tarafından belirlenen açıklardır. Bu yüzden faiz dışı bütçe açığı hükümet tarafından bütçenin kontrol edilebilecek kısmını gösterir. Faiz ödemeleri etkisinden arındırılmış bir bütçe açığı elde edilmek isteniyorsa birincil bütçe açığına bakmak gerekmektedir. Böylece salt maliye politikasının sonuçları görülmüş olacaktır.²⁰ Tablo-8’de faiz dışı bütçe açığına ilişkin gelişmeler yer almaktadır.

Tablo-8’de görüldüğü gibi 1988, 1989, 1990, 1994 ve 1995 yılları için faiz dışı bütçe fazlası sözkonusudur. Yani iç ve dış borç faiz ödemeleri hariç tutulduğunda, konsolide bütçe gelirleri konsolide bütçe harcamalarından fazla olarak gerçekleşmiştir. Bu bize son yıllarda iç

²⁰ Önder - Kirmanoğlu, a.g.e., s. 6.

borçlanmaya daha çok gidildiğini ve bu borçların faiz ödemelerinde bütçe açıklarını artırdığını göstermektedir. Bu eğilim bütçe açıklarının geçici bir olgu olmayıp, süreklilik arz eden bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo-8: Faiz Dışı Bütçe Açığı (Milyar TL)

YILLAR	BÜTÇE AÇIĞI	DIŞ BORÇ FAİZİ	İÇ BORÇ FAİZİ	FAİZ ÖDEMESİ TOPLAMI	BİRİNCİL AÇIK
1980	- 167	9	22	31	- 136
1981	- 124	34	41	75	- 49
1982	- 158	53	34	87	- 71
1983	- 313	131	80	211	- 102
1984	- 978	264	177	441	- 537
1985	- 787	427	247	675	- 112
1986	- 1.407	682	649	1.331	- 76
1987	- 2.598	1.006	1.260	2.226	- 332
1988	- 3.860	1.819	3.159	4.978	+ 1.118
1989	- 7.502	3.144	5.115	8.259	+ 757
1990	- 11.842	4.353	9.613	13.966	+ 2.124
1991	- 33.516	7.132	16.941	24.073	- 9.443
1992	- 47.434	9.753	30.545	40.298	- 7.136
1993	- 133.105	23.952	92.518	116.470	- 16.635
1994	- 145.935	65.081	233.167	298.248	+ 152.313
1995	- 197.895	92.000	296.400	388.400	+ 190.505

Kaynak : T.C. Başbakanlık Aylık Ekonomik Göstergeler ve DPT.

1.5. Bütçe Kısıtı ve Bütçe Açıklarının Finansmanı

Devletin tüzel kişiliğinin mali belgesi olan konsolide bütçede devlet harcamalarının finansman yöntemlerini bütçe kısıtı çerçevesinde özetleyebiliriz. Ülkemiz bütçeleri incelendiğinde gelir bütçesi ile gider bütçesi arasında hiç bir zaman eşitlik sağlanamadığı görülmektedir. Açıkların ise borçlanma yoluyla karşılanacağı tüm bütçe yasalarında yer almaktadır.

Konsolide bütçe açıkları, yine ülkemizdeki kaynak açığının önemli bir bölümü, değişik vade yapılarına bağlı iç ve dış borçlanma kaynaklarından sağlanan borçlarla ya da tüm olumsuzluklarına rağmen para basma yoluyla kapatılmaya çalışılmaktadır.²¹

1.5.1. Bütçe Kısıtı

Hane halkları ve firmalar gibi devlet de belirli bir bütçe kısıtı ile karşı karşıyadır. Devletin bütçe kısıtını en yalın şekilde aşağıdaki gibi formüle edebiliriz.²²

$$(G - T) + \frac{iB}{P} = \frac{\Delta H}{P} + \frac{\Delta B}{P}$$

G = Devletin mal ve hizmet alımı için yaptığı harcamaları,

T = Devletin transfer sonrası vergi hasılatını,

i = Devlet borçları için ödemede bulunduğu nominal faiz oranını,

B = Devlet borçlarının parasal değerini,

²¹ Ahmet Erol; Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’de Devlet Borçları, Maliye ve Ümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1992/324, Ankara, s. 107.

²² Gordon, A.g.e., s. 399.

ΔB = Bütçe açığı nedeniyle ek borçlanmayı,

ΔH = Bütçe açığı nedeniyle para bazında (parasal tabanda) yapılan artışı kısaca ilave para basımını göstermektedir.

Bu kısıtı yakından incelersek, eşitliğin solunda ve parantez içerisindeki terim birincil açığı veya faiz dışı bütçe açığını göstermektedir. Hükümetin kontrol edebileceği bu açık reel olarak ifade edilmiştir. Eşitliğin solundaki ikinci terim ise, devletin borçları için ödenen faizlerin reel değerini göstermektedir. Eşitliğin sağ tarafı ise, bütçe açığını kapatabilmek için gerekli olan baz para ya da borçlardaki reel artışı gösterir.

1.5.2. Bütçe Açıklarının Finansmanı

Türk bütçe uygulamasında, bütçe açıklarının finansmanında, finansmanı yapılan açık nakit açığıdır. Yani konsolide bütçe gelir ve giderleri arasında giderler lehine oluşan fark nedeniyle ortaya çıkan açık değildir. Nakit açığını kapatmanın yolu da halktan, dış ülkelere ve/veya Merkez Bankasından borçlanmadır.

Tablo-9'da konsolide bütçe açığının finansman biçimleri gösterilmektedir.

Tablo-9: Konsolide Bütçe Açığının Finansmanı (Milyar TL)

YILLAR	BÜTÇE AÇIĞI	EMANET+ AVANS	DIŞ (NET) BORÇLANMA	İÇ (NET) BORÇLANMA	DİĞER
1980	- 167	16	18		3
1981	- 124	87	25	- 4	- 61
1982	- 158	- 9	- 12	20	61
1983	- 313	131	- 89	168	126
1984	- 978	- 47	- 334	137	82
1985	- 787	- 116	- 227	497	136
1986	- 1.407	- 197	- 6	476	208
1987	- 2.598	33	- 266	896	668
1988	- 3.860	- 81	176	2.433	268
1989	- 7.502	- 639	- 404	5.982	1.111
1990	- 11.842	- 404	41	7.942	2.108
1991	- 33.516	90	1.921	2.279	5.718
1992	- 47.434	- 12.005	4.038	15.408	- 1.380
1993	- 133.105	7.754	20.310	30.135	- 345
1994	- 145.935	255	68.515	70.338	- 11.539
1995	- 197.895	0	- 33.100	174.100	- 11.539

Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM Aylık Ekonomik göstergeler ve Yıllık Raporları.

Tablodaki rakamlar, dış borçlanmadan iç borçlanmaya doğru bir kaymanın bulunduğunu göstermekle birlikte, dış borçlanmada artışı da ifade etmektedir. Konsolide bütçenin finansmanında yer alan dış borçlanma doğrudan devlet adına yapılan proje ve program kredileri ile devirli kredilerden²³ oluşmaktadır. Proje ve Program kredileri olarak sağlanan dış borç kullanımları ve geri ödemeler konsolide bütçeden yapılmaktadır.

Konsolide bütçenin finansmanında dış borçlanmaya ilişkin verilerde genel olarak büyük dalgalanmalar görülmektedir. Dış borç faiz ödemelerindeki artış, borcu borçla ödeme politikası doğrultusunda iç borçlara da yansımış, iç borçlar da hızla artmıştır. 1980'li yılların sonlarına doğru uygulamaya konulan reel kur politikası, yüksek faiz politikasıyla desteklenerek kısa vadeli borçlanma hızlandırılmıştır. Kısa vadeli sermaye girişi özünde bir tür borçlanmadır. Aslında 1980'li yılların sonlarında kamu tasarruflarının ciddi biçimde eridiğini, 1990'lı yıllarda ise kamunun harcanabilir geliri ile, salt tüketim harcamalarını finanse ettiği görülmektedir. İşte 1980'li yılların sonlarında beliren bu tıkanıklığın aşılabilmesi doğrultusunda da söz konusu sıcak para yani kısa vadeli dış borçlanma mekanizması işletilmiştir. Ancak bu uygulama ile Türkiye'nin dışarıya net kaynak transferi artmıştır. Üstelik sözkonusu politikaların uygulanabilmesi doğrultusundaki yüksek faiz politikası enflasyonun tırmanmasında etkili olmuştur.

²³ Devirli kredilerde, Hazine kendi adına yapmış olduğu dış borç anlaşmaları ile sağlanan tutarı, her yıl bütçe kanunlarına konulan hükümler ve devlet muhasebesinde yer alan özel hesaplar doğrultusunda, bütçe dışı kurum ve kuruluşlara döviz cinsinden kullandırmaktadır. Geri ödeme aşamasında dış borcu kullanan kurum ve kuruluş kullanmış olduğu borcun TL. karşılığını Genel Bütçeye ödemekte, Döviz cinsinden geri ödemeler ise, Genel Bütçeden yapılmaktadır. Devirli krediler genellikle KİT'ler ve mahalli idareler tarafından kullanılmaktadır.

Tabloda dikkati çeken önemli bir gelişmede iç borçlardaki hızlı artıştır. İç borçlanmada Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilen açıkların enflasyonist etki yaratması, finansman kaynaklarının emisyonundan iç borçlanmaya kaymasına neden olmuştur.²⁴

İç borçlanmada önceleri tahvil yoluyla borçlanmaya önem verilirken, özellikle son dönemlerde bono'ya ağırlık verilmiştir. Yine Merkez Bankası kaynakları da vazgeçilmeyen önemli bir finansman kaynağı konumunu sürdürmüştür.

1990'lı yıllarda gözlenen bir başka önemli gelişmede kısa vadeli borçlanmadaki çok hızlı artıştır. Bu hızlı artışta, yüksek reel faizlerinde etkisi büyüktür. Bu tür borçlanmanın iki olumsuz etkisi olmuştur. Devlet bir borç kısır döngüsü içine girerek, borç yükünün, bütçe açığının yanısıra, yanlış borçlanma politikası yüzünden daha da artmasına neden olmuştur. Örneğin devlet 1992 yılı için % 35.2'lik bir reel faiz ile borçlanma yerine, % 10'luk bir reel faiz ile borçlanmış olsaydı, 16.5 trilyon'a yakın bir tasarruf sağlanacaktı.²⁵

Devletin yüksek faizle borçlanması, diğer faiz oranlarında yükselmesine yolaçmıştır. Türkiye gibi işletme sermayesinin önemli ölçüde kredilerle finanse edildiği ve yüksek enflasyonun olduğu ülkelerde faiz haddi firma maliyetinin önemli bir ögesi olmakta ve fiyat artışlarını beslemektedir. Türkiye'de yüksek faizler ve yüksek enflasyon yatırımların yavaşlamasına neden olmuştur. Böylece büyüme oranında potansiyel büyüme oranının altında kalmıştır.²⁶

²⁴ Seyfettin Gürsel, "1991 Yılı Bütçesi ve Ekonomik Gelişmeler" (Açık oturum) Banka Ekonomik Yorumlar, Aralık 1990, s. 22.

²⁵ Osman Z. Orhan, Türkiye'de Bütçe ve Maliye Politikaları, İ.T.O. Yayın No: 1994-1, s. 199.

²⁶ Orhan, a.g.e., s. 200.

İç borçlar, devlet tahvili ve bonolarının faiz oranlarını yükseltme, fonksiyonel gelir dağılımını bozma, nesiller arası borç yükü gibi etkilere ve dışlama etkisine rağmen, alternatiflerine göre en uygun araç olması; önemli ölçüde siyasi etkilerden de kaynaklanmaktadır. Seçimle iş başına gelen siyasi iktidarlar, yeni vergi çıkarma veya vergi oranlarını arttırma konularında son derece duyarlıdırlar. Aynı şekilde olumsuz etkilerden kaçınılmak istenildiğinde Merkez Bankası fonlarına karşıda siyasi otoriteler duyarlıdırlar. Bu yüzden seçim dönemlerinde hükümetler sadece iç borçlanmaya rağbet ederler.²⁷

İç borçlanma sürecinde Merkez Bankası önemli yer tutar. Merkez Bankası diğer bankalar gibi devletin borçlanma belgelerini satın almaktadır. Merkez Bankasının bu borçlanma belgelerini satın alması piyasada ek bir talebin oluşması demektir. Öte yandan devlet Merkez Bankasından almış olduğu bu kaynağı kullanması sonucunda, ticari bankalarda mevduat artışı meydana getirmekte ve fon kullanımını arttırmaktadır. Bunlar ise piyasalarda genişletici etki doğurmakta ve enflasyona yol açmaktadır.

1211 Sayılı TCMB Kanununun 50. Maddesine göre; miktarı cari yıl bütçe ödenekleri toplamının % 15'ini geçmemek üzere hazineye kısa vadeli avans hesabı açılır. Bu avans hesabına uygulanacak faiz oranı ile avans nisbeti Başbakanlık ile TCMB arasında kararlaştırılır. Yasada hazineye açılacak avansın kısa süreli olacağı belirtilmesine rağmen, hükümet tarafından alınan avanslar çoğunlukla kapatılmamış ve konsolide borç şekline dönüştürülmüştür. Dolayısıyla TCMB avansı amacı dışına çıkarılmış dönemsel ve geçici sıkışıklıkları ve finansman açıklarını gideren bir kaynak olmaktan çok, devlete uzun süreli borç olanağı

²⁷ A. Fazıl Özsoylu; "İç Borçlanmanın siyasi Boyutu" A.Ü.S.B.F. Dergisi, Prof. Bedri Gürsoy'a Armağan, Haziran-Aralık 1992, s. 280.

sağlayan bir kaynak durumuna gelmiştir.²⁸

Özetlenecek olursa bütçe açıklarının finansmanı üç şekilde yapılmaktadır; Çeşitli Ülke ve Uluslararası finans kuruluşlarından dış borçlanma şeklinde, vadesi bir yıldan uzun olan ve yapılacağı her bütçe yılı için bütçe kanunda belirtilen borç senetleri yoluyla ve hazine bonoları ile Merkez Bankası avansı şeklinde kısa vadeli borçlanmadan oluşur.²⁹

1.5.3 Bütçe Açığının Finansmanının Ekonomik Etkilerine İlişkin Teorik Tartışmalar

Bütçe açığının finansmanında borçlanma konusunda birbirinden farklı pekçok düşünce savunulmuş ve bu düşünceler uzun yıllar tartışılmıştır. Bu tartışmaları genelde, üç yaklaşımı gözönüne alarak açıklamak mümkündür. Bunlar Neoklasik, Keynesci ve Ricardocu yaklaşımlardır.

1.5.3.1. Neo Klasik Yaklaşım

Bütçe açıklarının finansmanında vergilendirme yerine borçlanmaya gidilmesi, borç yükünün gelecek kuşaklara nakli sorununu ortaya çıkartmaktadır. Bu yaklaşıma göre, devlet borçları eninde sonunda vergilerle ödenir. Bu vergi yüküne katlanmak zorunda bulunan kuşakta bugükünden farklıdır. Bunun anlamı; Devletin borçlandığı dönemde sunduğu hizmetlerden yararlanmış bulunan o günkü nesil, kendinden sonra gelen genç kuşaklar için bazı fedakarlıklarda bulunmalarını

²⁸ Hikmet Uluğbay, "Devlet Borç Yönetimi", İktisat, İşletme ve Finans, Haziran 1995, s. 16.

²⁹ Turgay Berksoy, a.g.e., s. 152.

gerektiren bir yük devretmektedir.

Devletin bugünkü vergilendirmeyi gelecek kuşaklara nakletmesi cari tüketimi artıracaktır. Çünkü açığın iç borçlanma ile finanse edilmesi durumunda, devlet tarafından ihraç edilen kamu menkul kıymetlerini (hazine bonosu, devlet tahvili.) özel kesiminin net servetine dahil etmek gerekmektedir. Devletin borçlanması nedeniyle ortaya çıkan gelecekteki borç, bu borcun faiz ve anaparasını da kapsayan yüksek vergiler demektir. Borcun alındığı dönemde özel kesim tarafından bu durum tam olarak algılanamaz ve bugünkü değerine iskonto edilemez ise, özel tüketimi arttırıcı etkisi olan net servet etkisini oluşturur.³⁰ Eğer ekonomi tam istihdamda ise artan tüketim, tasarrufların azalmasına neden olacaktır. Ekonomide yatırım tasarruf dengesini yeniden sağlamak için dışa kapalı ekonomilerde faiz oranları yükselecektir. Yükselen faizler yatırımları olumsuz yönde etkileyerek dışlama etkisi yaratacaktır. Bu ise uzun dönemde üretken sermaye stokunun azalmasına yol açacaktır. Diğer bir ifadeyle devlet borçlanma nedeniyle gelecek kuşağa daha az sermaye stoku aktarmış olacaktır. Borçlanmanın daha sonraki nesiller açısından bir yük oluşturması bu açıdan önemlidir.

Sermaye hareketlerinin varolduğu dışa açık küçük ekonomilerde ise yurtiçi yatırım yerine net ihracatta dışlama etkisi örülecektir. Çünkü bütçe açığının faiz oranlarını yükseltmesi durumunda ülkeye sermaye girişi olacaktır. Esnek döviz kur sisteminin uygulandığı ekonomilerde ise sermayenin yurt içine akışı ülke parasının değerlendirilmesine yol açmakta bu da dünya piyasalarında o ülkenin dış rekabet gücünü azaltmaktadır. Dışa açık büyük ekonomilerde ise her iki etki de görülmektedir.³¹

³⁰ Kemal Yıldırım, Bütçe Açıkları, Borç Politikası ve Enflasyon, A.Ö.F. Para Banka için hazırlanan ünite 199. s. 5.

³¹ Beyhan Ataç, Maliye Politikası, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 887, A.Ö.F. Yayın No: 475, Eskişehir, 1995, s. 157.

Neo-klasik yaklaşımda sürekli ve geçici bütçe açıkları ayrımı yapılarak, sürekli bütçe açıklarının finansmanının önemi üzerinde durulmaktadır. Çünkü geçici bütçe açıklarının yarattığı etki çok daha küçüktür, hatta bu tür bütçe açıklarının, tasarrufları kısa dönemde hızlandırdığı da söylenebilir.³²

Standart neo-klasik modelin üç temel özelliği vardır. Bunlardan birincisine göre, borçlanma ve borç ödemelerinin piyasa faiz oranından yürütüldüğü bir ekonomide bireysel tasarruflar, bugünkü tüketim ile gelecekteki tüketimin optimum bileşimi olarak belirlenmektedir. Burada ekonomide likitide kısıtı olmayan tüketicilerin varolması ve sermaye piyasasının tam işlediği varsayımı yapılmıştır. İkinci özellik, kişilerin yaşamlarının sınırlı olduğu ve her tüketicinin belli bir nesile ait olduğudur. Bu özellik ile neo-klasik yaklaşım, Ricardocu yaklaşımdan ayrılmaktadır. Üçüncü özellik ise, bütün dönemler için tam istihdam varsayımının geçerli olmasıdır. Bu özellik ise neo-klasik ve keynesci yaklaşımı birbirinden ayırmaktadır.

1.5.3.2. Keynesyen Yaklaşım

Keynesci yaklaşımda bütçe açıkları ve bu açıkların finansman yöntemlerinin para piyasası ile mal piyasası üzerindeki etkileri ön plana çıkar. Açıklar vergilerdeki azalıştan veya harcamalardaki artıştan ya da transferlerdeki artış sonucu ortaya çıkmış ise çarpan etkisi ile milli geliri arttırır. Ekonomideki gelir artışına bağlı olarak işlem amaçlı para talebi artar ve para talebindeki artış sonucu faiz oranları yükseleceğinden, ekonomide dışlama etkisi oluşur. Ancak ekonomi eksik istihdamda ise bu

³² Ataç, a.g.e., s. 157.

açıklar dışlama etkisi yaratmaz. Aksine toplam talepte artış sağlayarak özel kesim yatırımlarının artmasına neden olur. Diğer bir ifadeyle faiz oranı yükselmesine rağmen satışlardaki artış yatırımları teşvik eder. Bu durum tam istihdam düzeyine ulaşıncaya kadar devam eder daha sonra dışlama etkisi başgösterir.³³

Keynesciler net servetteki değişimlerin özel kesim davranışları üzerindeki etkilerini incelemede standart IS-LM analizinden yararlanırlar. Kamu harcamalarındaki artış sonucu oluşan bütçe açığı bu yaklaşım çerçevesinde milli geliri çarpan kanalıyla arttırır. Bu maliye politikasının kısa dönem etkisidir. Oluşan bütçe açığının finanmanı için Merkez bankasından borçlanılıyorsa, para arzındaki genişlemenin etkisi de görülmeye başlanacaktır. İşte bu andan itibaren servet etkisi de işler, çünkü para, ekonomideki servetin unsurlarından biridir. Servet artışı yeniden mal piyasasında genişletici etki yaratır. Net servette ortaya çıkan artış, para piyasasında ise daraltıcı etki oluşturur, çünkü para talebi artar. Bütçe dengeye gelinceye kadar süreç işler ve milli gelir düzeyi bu karşıt etkilerin büyüklüğüne bağlı olarak belirlenir.

Açığın finansmanında kamu menkul kıymetlerinin kullanılması durumunda bu menkul kıymetler özel kesimin net servetinin bir parçasını oluşturduğundan ve bunlara ilişkin faiz ödemelerinde dikkate alınması gerektiğinden özel kesimin servetinde bir artış olur. Servetteki artışın harcamalar üzerinde yarattığı dolaysız etki nedeniyle mal piyasasında genişletici etki görülür, dolayısıyla milli gelir düzeyi ve vergi hasılatı artmaya başlar. Ancak para piyasasında ise bunun tersi bir süreç işler, servetteki artışın yarattığı ek para talebi faizlerdeki artış nedeniyle daraltıcı etki meydana getirir. İşte milli gelirden denge düzeyi bu etkilerin

³³ Yıldırım, A.g.ü., s. 6.

büyüklüğüne bağlı olarak belirlenir. Örneğin para piyasasındaki servet etkisi, mal piyasasındaki servet etkisinden küçük ise gelir düzeyinde artış görülür.

Keynesçi teoride bazı ekonomik kaynakların eksik istihdamda olduğu çoğu kişilerin miyop ve likidite sınırlı oldukları varsayımı çerçevesinde bütçe açıkları tüketimi ve milli geliri dolayısıyla tasarrufu arttıracığı, dışlama etkisinin ancak sıkı para politikası durumunda söz konusu olacağı kabul edilir.³⁴

1.5.3.3. Ricardocu Yaklaşım

Bütçe açıklarının borçla finansmanı ile gerçekte yapılan vergi toplamının zamanını değiştirmektir. Bununla yapılan vergiyi cari dönemde değilde gelecekte almaktır. Eğer devlet borçlanması nedeniyle ortaya çıkan vergiler cari dönemdeki özel kesim tarafından tam olarak algılanır ve bugünkü değerine iskonto edilirse, cari dönemdeki vergi indirimi veya kamu harcamalarının artışı özel kesim tasarruflarını gelecekteki vergileri ödemeye yetecek düzeyde artırır. Böylece kamu borçlanması ekonomi üzerinde herhangi bir reel etki yaratmadan men edilmiş olur. Dolayısıyla gelecekte konulacak vergilerin tam algılanması ve bugünkü değerine iskonto edilmesi durumunda kamu menkul kıymetleri özel kesiminin net servetinin bir parçası olarak değerlendirilmesi söz konusu olamaz.³⁵

Ricardocu denklik teoremi olarak isimlendirilen bu yaklaşımın önde gelen savunucusu Robert Barro'dur. Barro'ya göre menkul kıymetlerin değeri eğer sadece gelecekte konmasına neden olacağı

³⁴ Ataç, A.g.ü., s. 156.

³⁵ Yıldırım, A.g.ü., s. 8.

vergilerin iskonto edilmiş değerini aşarsa, net servet olarak algılanacaktır. Barro menkul kıymetlerin değeri ve vergi iskontolamasını ele alarak genç ve yaşlı kuşakların birlikte yer aldığı nesiller arası model çerçevesinde, yaşayan kuşakların etkin bir nesiller arası servet aktarması ile, gelecek kuşaklara bağlandığı ölçüde kişilerin sonlu hayatı bir tür sonsuz hayat haline gelir demektedir.

Denklik teoremine göre bütçe açıklarının cari tüketim üzerinde etkisi yoktur. Çünkü rasyonel tüketici tüketim kararlarını yaşam boyu gelirlerini gözönüne alarak yapar. Eğer devlet cari vergileri düşürürse, bireyler tüketim kalıplarını değiştirmeden tasarruflarını artırırlar, böylece gelecek dönemlerde bu bütçe açığını finanse etmek için konulacak yüksek vergi yükünü çekebilirler.

Bu yaklaşıma göre bütçe açıkları sonucu kamu tasarruflarındaki azalma özel kesim tasarruflarındaki artışla dengelenmekte, böylece toplam tasarruflar düzeyinde bir değişiklik olmamaktadır. Tasarruflarda bir değişikliğin olmayışı, faiz oranlarında dolayısıyla yatırımlarda bir değişikliğe neden olmayacaktır. Böylece kamu borçlanmalarının gelecek dönemler için bir yükü de olmayacaktır.

Ricordacu denklik teoreminde öngörülen çeşitli varsayımlar vardır.³⁶ Bunlar nesiller arası transferlerin söz konusu olması ve nesillerin kendinden sonraki nesiller için ilgi ve kaygı duymaları, sermaye piyasasının tam işlerliğinin olması, tüketicilerin rasyonel ve uzak görüşlü olmaları, vergilerin piyasayı bozucu etkilerinin olmaması şeklinde özetlenebilir.

³⁶ B. Douglas, Bernheim, A. Neoclassical Perspective on Budget Deficits, The Journal of Economic Perspectives, v.3. No: 2 Spring 1989, s. 63.

Denklik teoreminin geçerliliği yaşam süreçlerinin var olmasına bağlıdır. Bu aşamada teoreme gösterilen ilk eleştiri nesiller arası miras zincirinin hiç kopmadan sürüp gideceği noktasında yöneltmiştir. Bireylerin kamu borçlanması politikasına tepkilerini sanki sonsuza dek yaşamayı bekliyormuşçasına bekledikleri varsayımı terkedilirse, vergi indirimi ya da harcama artışı durumunda ortaya çıkan bütçe açığının iç borç yoluyla finansmanı net servette bir artış yaratacaktır.

Öte yandan her kuşakta çocuksuz veya çocukların refahı ile ilgilenmeyen hane halkları bulunabilir. Bunlar yürütülen borçlanma politikasıyla kendi üstlerindeki bir kısım vergilerin gelecek kuşaklara aktarılması sonucu servetlerindeki artışı bugünkü tüketimlerini arttırmaya yöneltebilir. Diğer yanda gelecekteki vergiler konusundaki beklentilerle ilgili eleştiriler bulunmaktadır. Örneğin gelecekteki vergi politikası çok nadir olarak önceden açıklanır. Ayrıca Barro'nun modelinde tüm vergiler götürü vergi olarak ele alınmıştır. Oysa gerçek hayatta götürü olmayan dolaylı ve dolaysız vergilerde bulunmaktadır.

Denklik teoremine getirilen bir başka eleştiri de ekonomideki likitide kısıtlamalarının tümüyle göz ardı edilmesiyle ilgilidir. En gelişmiş ülkelerde bile mali piyasalar gelecekteki gelirleri bugünden tüketmek isteyenlere sınırsız olanaklar sunmazlar. Yine modelin tam istihdam düzeyi varsayımı üzerine eleştirilerde bulunmaktadır. Tüm bu eleştirilere rağmen Barro Ricardo'cu denklik teoreminin maliye politikası açısından önemli bir yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir.³⁷

³⁷ Robert J. Barro, The Ricardian Approach to Budget Deficits, Journal of Economic Perspectives Volume 3, Number 2, Spring 1989, p. 52.

1.6. Bütçe Açıkları ve Kamuda Dört Önemli Politika

Bütçe açığı kamu harcamaları konusunda doğrudan bilgi veremez. Bununla birlikte bütçe açıkları ve açıkların finansmanı kamu kesimi için dört önemli politika uygulamasını gündeme getirir. Politikacılar daha çok kimlere yardım edileceği, ne tür teşviklerin olacağı konularına açıklık getirirler. Öte yandan hangi kesimleri incitecekleri konusunu ise açıklamaktan büyük ölçüde kaçınırlar. Bütçede oluşan açıkların kimler tarafından ödeneceğinin bilinmesi istikrar politikaları açısından önemlidir. Örneğin marjinal tüketim eğilimi büyük olan kesime transfer yapılırsa ve vergiler marjinal tüketim eğilimi küçük olan kesimlerden ağırlıklı olarak tahsil edilirse, toplam talep yanında gelir dağılımı ve kaynak kullanımı bu uygulamadan önemli ölçüde etkilenecektir.

Hükümetler ekonomide ne kadar kaynak kullanacaklarını, bütçe yasası çerçevesinde, harcama politikaları ile belirlerler. Hükümetler harcamaları için bir kısım servetini kullanır, geri kalanını ise şimdiki veya gelecekteki nesillerden tahsil etme yoluna gider. Devlet bunu yaparken izleyeceği politikaya göre cari ve planlanan harcamalarını karşılayacak nesilleri belirler. Diğer bir ifadeyle yükü hangi kesimin taşıyacağı ve hangi ekonomik tercihlerin ön planda olacağı, ödemelerden kimlerin kaçınacağı bu dört politika çerçevesinde belirlenir. Şimdi sırasıyla bu dört politikayı inceleyelim.

1.6.1. Harcama Politikası

Devletin harcama politikasını bilmek iki nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak hükümetin şimdi ne kadar tükettiği ve gelecekte ne kadar tüketeceği, dolayısıyla da şimdiki ve gelecekteki nesillere ne yük yükleyeceği önemlidir. İkinci olarak kamu harcamaları ulusal tasarruf

üzerine hükümetin doğrudan etkisini gösterir. Eğer hükümet fazla harcama yapıyorsa, bu ilave harcama ulusal tasarruf düzeyini düşürür. Çünkü tasarruf gelirin tüketilmeyen kısmı ($S = Y - C$) olduğundan ve (C) ise kamu ve özel kesim tüketim harcamalarının toplamını gösterdiğinden, kamunun tüketimindeki artış ulusal tasarruf düzeyini düşürür. Ancak kamu tüketimi (C^{kamu}) artarken özel kesim tüketimi ($C^{\text{özel}}$) azalırsa bu durum geçerli olmayabilir.

Daha öncede değinildiği gibi bütçe açıkları hükümet harcamaları hakkında doğrudan bilgi vermez. Açıklar artabilir, azalabilir ya da sabit kalabilir. Örneğin, vergiler artarken transferler azalıyorsa açık azalacaktır. Yine vergiler artmaksızın transferler artıyorsa açık artacaktır. Ancak bütçedeki açıklar, nesiller arası yükü nasıl etkileyeceği konusunda da net bilgi vermez. Açıkları değerlendirirken, kamu harcamalarından yatırım ve tüketim harcamalarını ayırmak gereklidir. Aksi takdirde açığa ilişkin değerlendirme hatalı olur.³⁸

1.6.2. Nesiller Politikası

Nesiller politikası hükümet harcamalarına hem cari hem de gelecekteki nesillerin ortalama olarak ne düzeyde katıldıklarının peşin değere göre hesaplanmasıdır. Nesillerin tüketim eğilimleri hakkında bilgi ile birlikte nesillerle ilgili hesaplamalar politika seçiminde sağlıklı bir rehber olur. Hükümet uyguladığı politikalarla bütçe açığını aynı düzeyde bırakarak yükün dağılımını da etkileyebilir. Gelecek nesile daha fazla yük aktarabilir ya da yükü bugünkü nesile ödetebilir. Örneğin vergi indirimleri sonucu ortaya çıkan açık gelecek nesile yükü aktarır.

³⁸ Laurance J. Kotlikoff, *Generational Accounting Knowing Who Pays, and when, for what we spend* The Free Press A Division of Macmillan Inc 1993. USA. s. 94.

Değişik biçimlerde ortaya çıkan nesiller arası yük şu şekilde özetlenebilir.³⁹

Hükümetler transfer harcamalarının finansmanında, ödeme gücüne göre öde (**Pay as you go**) politikası izleyebilirler. Bu tür bir politikanın yaygın örneği sosyal güvenliktir. Charles Ponzi tarafından geliştirilen ve Ponzi oyunu olarak da adlandırılan bu politikaya göre işçiler sosyal güvenlik için ödemede bulunurlar, ödenen bu paralar emekli olanlar için kullanılır. İşçilerin ödemeleri bir tür vergi, emeklilerin aldığı ise bir tür transferdir. Eğer bu vergiler transferlere eşit ise ödeme gücüne göre öde politikası iyi işlemektedir ve bu aşamada sosyal güvenliğin bütçe açığı üzerindeki etkisi sıfırdır. Böyle bir durumda bu politika bütçe açığında bir değişme olmamasına karşın, nesiller arasında gelir dağılımını etkiler. Sosyal Güvenlik Programının başlangıcı dışında genç işçiler ödemede bulunur, yaşlılar ise bundan fayda elde ederler.

Hükümetler vergi tabanını değiştirecek politikalarda izleyebilirler: Politikacılar denk bütçe ile birlikte vergi tabanını değiştirerek gelirin yeniden dağılımını etkileyebilirler. Örneğin vergiler sermaye gelirinden emek geliri üzerine kaydırıldığında, genelde sermaye geliri elde eden yaşlı kesime rağmen işçiler ve genç kesim vergi yükü altına girer. Yine satışlar ve tüketim üzerine konulan vergilere yönelme, çalışan kesime yük getirirken, yaşlılara ve emeklilere daha az yük getirir. Artan oranlı vergilemede ise emekliler ve düşük gelirliler daha az öderken, genç ve yüksek gelire sahip kesim daha çok öder.

Hükümetler nesiller politikasını sermaye piyasası aracılığıyla yürütebilirler; Hükümet politikaları ile pay senetleri fiyatları düşerse

³⁹ Kotlikoff, A.g.e., s. 96-100.

genelde pay senedi sahibi zengin ve yaşlı nesiller kaybederken genç nesiller kazançlı çıkar. Hükümetin yeni yatırımları teşvik etmesi veya bazı alanları sınırlaması, bazı kesimlerin sermaye kaybına uğramasına yol açarken teşvik edilen yeni yatırım sahipleri avantaj elde ederler. Örneğin eski bir firmayı satın almak yerine aynı alanda yeni bir yatırım teşvik edildiğinde, yeni yatırımlar pirim yapacak (çünkü hükümet destek sağlıyor) eski yatırımların ise hisse senetleri değer keybedecektir.

Yine hükümet para arzını arttırdığında fiyatlar düzeyi yükselir. Bu durumda devletin piyasadaki borçları nominal değer üzerinden yer aldığından bunların reel değeri düşmüş olur. Dolayısıyla genelde bu borç senetlerine sahip, yaşlı kesim daha çok etkilenirken, gelecek nesili daha az incitir. Yine hükümet fazla para bastığında faiz oranları da yükselir, bu durumda daha önce çıkarılmış bonoların değeri düşeceğinden, bono sahipleri zarara uğramış olur, bu uygulama sonucu hükümet kazançlı olabilir.

1.6.3. Dağılım Politikası

Hükümetlerin uygulayabileceği bir çok politika seçeneği vardır. Bu politikalar uygulanırken bazı kesimlere daha fazla yük getirirken, bazı kesimlere daha az yük yüklemektedir.

Dağılım politikası ile hükümetlerin izlediği politikaların nesiller üzerindeki etkileri açıklanır. Bir başka deyişle yükün bireyler arasında nasıl dağıldığı ortaya konulur. Yani zengin ve fakir gelir gruplarına ait bireyler bu yüke nasıl katlanır. Dağılım politikası artan oranlı vergi politikaları ve aynı zamanda tasarruflarla ilişkilidir. Çünkü yüksek gelir gruplarının marjinal tasarruf eğilimini de yükseltir. Bu politika ile yüksek

tasarruf sahiplerinden kesinti yapılarak, düşük tasarruf sahiplerine transfer yapılır. Vergiler ağırlıklı olarak gelirin yıllık tutarı üzerinden, artan oranlı bir tarifeye göre alındığında, düşük gelirler için muhtemel olumsuz etkiler minimize edilebilecektir. Genel bir tüketim vergisi uygulanmasından, eğitim, sağlık ve temel gıda maddeleriyle ilgili harcamalar vergilendirilmediğinde veya çok düşük oranlarda vergilendirildiğinde, düşük gelire sahip kesimin durumu iyileştirilir.

1.6.4. Çarpıklık Politikası (Distortionary Policy)

Bu politikalar hükümetler tarafından ortaya konulan selektif (seçici) teşvik politikaları ile Çalışma ve tasarruf etme güdülerini kapsar. Ücretliler üzerine konulan vergilerin arttırılması çalışma isteğini azaltır. Yine satış ve tüketim vergileri bundan farklı değildir. Çünkü bu vergilerde kişilerin gelirlerinde azalma etkisi yaratmaktadır. Hangi vergilerin çalışma isteğini azaltmadığı dikkate alındığında, bu kez tasarrufların teşviklerini azaltan vergiler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin faizler, kâr payları, kiralar ve diğer aktif gelirleri üzerine konulan vergiler tasarrufları azaltan vergilerdir.

Hükümetlerin belirli malların nisbi fiyatlarını diğer mallara oranla değiştirerek, çalışma ve tasarruf arzularını etkilediği iktisatçılar tarafından gözlemlenmiştir. Çalışmanın teşvik edilmesi durumunda; standart mal ve hizmetler bir yanda, boş zaman tercihi ise diğer yanda bulunur. Emek geliri üzerine doğrudan ve dolaylı vergiler konulduğunda boş zamanın nisbi fiyatı diğer mal ve hizmetlere kıyasla düşer.

Tasarruf teşviklerinde ise gelecekteki ve cari dönemdeki nisbi fiyatlardaki çarpıklık etkili olur. Örneğin sermaye geliri üzerine konulan

dolaylı ve doğrudan vergiler, bugünkü tüketimin fiyatını gelecekteki tüketimin fiyatına oranla azaltıcı yönde etki yapar. Bunun mantığı basittir: Tasarruflardan sağlanan gelir yüksek oranda vergilendiriliyorsa gelecekteki aynı düzeyde tüketim için daha fazla tasarruf gerekecektir. Bu nedenle vergiler gelecekteki tüketimi daha fazla pahalı hale getirir. Bu durumda zamanlar arası çarpıklıkta kişiler bugünkü tüketimlerini arttırmırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DIŞ AÇIK VE BÜTÇE AÇIĞININ DIŞ AÇIKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ekonominin bir piyasasında veya bir sektöründe oluşan dengesizliğin diğer piyasalara ve sektörlerle de dengesizlik taşıyacağı genelde herkes tarafından kabul edilmektedir. Devlet bütçesindeki bir açık, kendisini kamu kesimi finansman açığı biçiminde göstermektedir. Bu açık iç borçlanma ile karşılandığında mali piyasalara artan kaynak talebi olarak yansımaktadır. Bu durumda kamu kesimindeki dengesizlik, mali piyasalarda da dengesizliğe neden olmakta ve faiz oranlarını yükseltmektedir. Faiz oranlarının yüksekliği, kamu kesimi finansman gereğini kalıcı bir biçimde azaltıcı önlemler alınmadığında, kendi kendine besleyen bir sürece neden olmaktadır. Böylesi bir durumda faiz oranları aşağı doğru esnek olmamakta, aksine sürekli artış eğilimi izlemektedir. Bu durumda ekonominin dışa açıklık derecesi önem kazanmaktadır. Açık bir ekonomide, yerli para cinsinden mali varlıkların getiri oranlarının

yabancı para cinsinden mali varlıkların getiri oranlarına kıyasla yüksek olması, yerli paraya olan talebi artırmakta ve yerli paranın reel olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla yüksek ve aşağı doğru esnek olmayan faiz oranları kamu kesimindeki dengesizliği mali piyasalardan döviz kurları aracılığıyla ekonominin bütününe yaymaktadır.⁴⁰

Açıkların parasal genişlemeyle finanse edilmesi durumunda, kısa sürede enflasyon ortaya çıkmaktadır. Diğer ülkelere kıyasla fiyat artışları yüksek olan ülkelerin rekabet gücü zayıflamakta, ithalat artarken ihracat azalmakta, dolayısıyla ülkenin ödemeler bilançosu olumsuz yönde etkilenmektedir.

Açıkların dış borçla finansmanının ise yurt içi iktisadi politikalarla kontrol edilemeyecek bir sınırı vardır. Ülke içinde gerekli kurumsal çerçevenin tamamlanmış olması makro ekonomik istikrarın sağlanmasının gerekli koşulu olmakla birlikte yeterli değildir. Uluslararası fon akımlarında çok yönlü değerlendirmeler geçerli olmaktadır.

Bu kısımda önce dış açık kavramı ve dış açığın nedenleri incelenecek, daha sonra bütçe açığı ile dış açık arasındaki ilişki, faiz oranı, döviz kuru ve dış borç değişkenleri göz önüne alınarak incelenecektir.

2.1. Dış Açığın Tanımı

Bir ülkenin uluslararası ekonomik dengesi, o ülke sakinlerinin belli bir süre içinde diğer ülkelerin sakinleriyle yaptıkları bütün ekonomik işlemleri içerir.

⁴⁰ TUSİAD, 1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları, Yayın No: 96-1/189, s. 11-12.

Bir ülkenin uluslararası ekonomik durumunu çözümlemede kullanılabilecek en önemli araç “ödemeler bilançosu”dur.⁴¹ Ödemeler bilançosu, bir ülkenin bir yıl içinde ekonomik ilişki içerisinde bulunduğu bütün yabancı ülkelerle olan ekonomik durumunu göstermek için belirli bir sisteme göre tutulan kayıtlarıdır.⁴² Sistematik kurallara uygun olarak tutulan ödemeler bilançosundaki hesaplar; Ülkenin uluslararası durumu hakkında hükümet yetkililerine bilgi vermekte, uygulanacak para ve maliye politikalarının yönlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Ekonominin diğer ülke ekonomileri ile olan ilişkileri sonundaki akım değişkenlerinin yönünü gösteren ödemeler bilançosundaki hesapları incelediğimizde; temelde üç grup hesapla karşılaşırız.⁴³ Bunlardan ilki cari işlemler hesabıdır. Ülkenin tüm mal ve hizmet, ithal ve ihracatı bu hesapta toplanır. Cari işlemler hesabının borç veya alacak kalanı vermesi, ülkenin döviz gider ve gelirlerini, sonuçta milli gelir, istihdam düzeyi, enflasyon oranı ve büyüme hızı gibi değişkenleri yakından etkiler.

Cari işlemler hesabı, ülkenin diğer ülkelerle (kişiler, işletmeler ve kurumlar) yaptıkları mal ve hizmet alışverişlerini belirtir. Genellikle bu hesap içerisindeki en önemli kalem dış ticaret olup, mal ihracatı ile mal ithalatından oluşur. Bu ikisi arasındaki net fark Dış Ticaret Dengesini verir. Cari işlemler hesabında, dış ticaretten başka Görülmeyen İşlemler olarak nitelendirilen ve genellikle faktör hizmetleri karşılığı sağlanan

⁴¹ Wallace C. Peterson, Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme, Çeviren: Servet Mutlu, Eskişehir İkt. Tic. İl. Akademisi Yayınları: 45 Döner Sermaye İşletmesi yardımcı ders kitapları yayın no: 2, 1976, s. 266.

⁴² Rıdvan Karluk, Türk Ekonomisinde Dış Çık Sorunu ve Bu Açığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması, Eskişehir İkt. Tic. İl. Akademisi Dergisi, Cilt 16, Sayı: 2, Haziran 1980, s. 214.

⁴³ Kemal Yıldırım, Mustafa Özer, Türkiye’de Ödemeler Bilançosu Pozisyonuna Göre Çeşitli Politikaların Değerlendirilmesi, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 1994, s. 102.

veya yurt dışına yapılan ödemeler yer alır. Bu hizmetler grubunun gelir tarafında, seyahat ve turizm gelirleri, ulaştırma hizmetlerinden sağlanan gelirler, kârlar, telif haklarından ve patent haklarından elde edilen gelirler ve transferler yer alır. Gider tarafında ise yukarıda sayılan hizmet kalemlerine ilişkin olarak yurt dışına yapılan ödemeler yer alır.⁴⁴

Ödemeler bilançosundaki ikinci grup hesaplar sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Sermaye hareketleri, genellikle özel ve resmi (kamusal) olarak ayırt edildiği gibi, uzun vadeli ve kısa vadeli sermaye hareketleri olarak da ayırt edilmektedir.⁴⁵

Ayrıca sermaye hesabı, devletten devlete bağış ve kredileri, borç ödemelerini, finansal portföy (menkul değer) yatırımlarını ve bedelsiz ithalatı kapsar. Çıktılar veya ödemeler negatif (pasif), girişler ise pozitif (aktif) bir işlem olarak kaydedilir.

Üçüncü hesap grubu, Merkez Bankası ve muhabirlerince tutulan altın ve döviz rezervlerindeki değişimler ile ülkenin uluslararası para fonundaki rezerv pozisyonundaki değişimleri ve Özel Çekme Haklarından (ÖÇH) kullanımları içerisine alır. Altın ve döviz rezervlerinde artış veya azalış ilk iki grup hesabın (cari işlemler ve sermaye hareketleri) sonucunu yansıtır. Birde istatistik fark (hata ve unutmalar) diye bilinen bir hesap kalemi vardır. Bu kalem bilanço kayıtlarında alacaklı ve borçlu taraflar arasında ortaya çıkan bir farkı göstererek muhasebe denkliğini sağlamaya yarar.⁴⁶

⁴⁴ Suat Öksüz, Makro Analiz Ders Notları, Anadolu Üniversitesi Teksir Bürosu, Eskişehir, s. 303-304.

⁴⁵ Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat; Teori Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları No: 2, 6. Baskı, İstanbul 1980, s. 122.

⁴⁶ M. İlker Parasız, Para, Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Bursa, Ekim 1992, s. 505.

Genel olarak dış açık tek bir tanımını içermemektedir. En kaba tanım, dış ödemeler dengesi açığını, cari işlemler dengesiyle özdeş tutmaktır.⁴⁷ Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında yer alan kalemlerin bir kısmı döviz getirici nitelik taşıdığı halde, diğer bir kısmı döviz götürücü niteliktedir. Örneğin, ihracat, navlun ve sigorta gelirleri, yabancı turistlerin bozdurdukları dövizler, hizmet gelirleri, dış yatırımlardan gelen gelirler döviz getirici; İthalat, navlun ve sigorta giderleri, dış seyahat harcamaları, yabancı sermaye kuruluşlarının kazançlarının transferleri, dış borç faiz ödemeleri gibi kalemler, döviz götürücü niteliktedir. Cari işlemler hesabında yer alan bu kalemlerden aktif olanlar pasiflere eşitse cari işlemler hesabı dengede, aktifler pasiflerden yüksek ise cari işlemler hesabı fazla, aktifler pasiflerden daha düşükse cari işlemler hesabının açık verdiği anlaşılır. Literatürde dar anlamı olarak tanımlanan dış açık kavramı, bu sonuncu durumdur.⁴⁸

Ancak insanların ihtiyaçları çeşitlendikçe ülke içi ve ülke dışı ticaretin gelişmesiyle devletler arası ilişkilerde büyük önem kazanmaya başlamış, dolayısıyla uzun dönemde ticaret dengesindeki (cari işlemler dengesindeki) açığın yanısıra sermaye hareketlerinden kaynaklanan dengesizliğinde dış açık tanımına eklenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Buna göre dış ödemeler dengesindeki belli bir dönemde açık ve fazlalığın, geniş anlamda tanımlanmasında genellikle temel denge ve genel denge kavramlarından sözedilir.⁴⁹

⁴⁷ Öksüz, Makro Analiz Ders Notları, s. 305.

⁴⁸ Karluk, a.g.m., s. 217.

⁴⁹ M. Erol İyiboçuk, Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Değerlendirilmesi (III), Uludağ Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Kasım 1984, s. 10.

Temel denge, cari işlemler dengesi ile net uzun vadeli sermaye hareketleri toplamını ifade ederek ödemeler dengesinde temelli ve uzun dönem trendleri gösterir. Genel dege ise, temel dengeye eklenmek üzere kısa vadeli hareketleri ile net hata ve noksan teriminin çizgi üstüne kaydırılması ile elde edilir. Bu, ülkenin likit (kısa dönem) sermaye giriş ve çıkışları ile resmi (diğer ülkelerin para kurumlarına karşı) alacak veya borçlarındaki, altın ve döviz rezervlerindeki net değişmeyi gösterir.⁵⁰ Ödemeler bilançosunda işlemler iki grup altında kaydedilir. Bunlar otonom ve denkleştirici nitelik taşır. Otonom kalemler, amaç olarak ödemeler bilançosunu denkleştirme macı taşımayan ve bir ulusal ekonominin yerleşikleri ile yabancıları arasında oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin bir araya getirdiği kalemlerdir. Denkleştirici kalemler ise, bir ülkenin ödemeler bilançosunu diğer ülkelerin ödemelerin bilançolarına karşı fazla veya açık verdiren diğer bütün kalemler toplamıdır. Böylece otonom işlemler çizginin üzerine, denkleştirici işlemlerde çizginin altına yazılabilir. Bu sebeple bazen otonom işlemlere çizgi üstü, denkleştirici olanlara da çizgi altı işlemleri denir.

Otonom işlemler dengesi sıfır olduğu zaman (otonom gelirler, otonom giderlere eşit), ödemeler bilançosu dengededir. Otonom kalem gelirleri (alacak) otonom kalem ödemelerinden (borç) daha büyük ise fazla, tersi durumda açık ortaya çıkar. Gerek açık ve gerekse fazla, denkleştirici kalemler tarafından dengelenerek ödemeler bilançosu dengesi sağlanır. Bu sebeple her zaman; otonom işlemler toplamı + denkleştirici işlemler toplamı = 0'dır. veya; Otonom işlemler toplamı = denkleştirici işlemler toplamıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere, bilançoda dış dengesizliği oluşturan kalemler, otonom nitelikte olanlardır.⁵¹

⁵⁰ Suat Öksüz, Türkiye'de Para ve Dış Denge, Eskişehir, İkt. Tic. İl. Akademisi Yayınları No: 223/146, Eskişehir, 1980, s. 5.

⁵¹ S. Rıdvan Karluk, Uluslararası Ekonomi, Bilim-Teknik Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1991, s. 408-409.

2.2. Dış Açığın Nedenleri

Dış açıklar, otonom dış alem giderlerinin otonom dış alem gelirlerinden daha büyük olması demektir. Cari işlemlerin tamamına yakın bir kısmı ve sermaye işlemlerinin bir bölümü otonom niteliktedir. Bu işlemlerin yapılışı çeşitli nedenlere dayanır. Örneğin; ithalat ve ihracat faaliyetleri, uluslararası fiyat farklılıkları, döviz kurlarında beklenen değişiklikler, ülkelerin siyasal ve ekonomik istikrarı gibi çeşitli faktörlerle açıklanabilir. Doğaldır ki; bütün bu faktörlerin zaman içinde sabit kalması beklenemez. Bunladaki değişmelere bağlı olarak ödemeler bilançosu durumunda değişir. O halde, bir ülkenin ödemeler bilançosu başlangıçta dengede olsa bile zamanla bu denge devam edemez. Normal olan bir dış açık veya fazlanın ortaya çıkmasıdır.

Cari işlemler hesabının açık veya fazla vermesinin ekonomik bakımdan analizi için hesabı oluşturan hangi kalem veya kalemlerden bu açık veya fazlalığın kaynaklandığını bilmek gerekir. Bir ülkede cari işlemler hesabındaki fazlalık, iki şekilde ortaya çıkabilir. Bu durum, ihracatın ithalattan fazla olması, yani dış ticaret fazlalığının (görünür ticaret fazlalığının) uluslararası hizmetlerden doğan (görünmez ticaret) giderleri ile transfer giderlerinin toplamından büyük olması veya dış ticaret açığının cari işlemleri oluşturan diğer kalemlerden sağlanan gelirlerden daha küçük olmasıyla ortaya çıkar. Burada önemli olan dış açık yani dar anlamda cari işlemler açığı olduğuna göre, bir ülkenin cari işlemler hesabının açık vermesi üç şekilde gerçekleşir.⁵²

- Birinci Durum; Ülkenin dış ticareti açık verdiği için meydana gelmiştir. Dolayısıyla ekonominin dış ticaret dengesinde noksanlık vardır ve bu noksanlık hizmet gelirleri veya ülkenin dışarıdan sağladığı

⁵² Karluk, a.g.m., s. 218.

transferlerle karşılanamamaktadır.

- İkinci Durum; Ülkenin dış ticareti dengede olduğu halde uluslararası hizmet ödemeleri ve dışarıya yapılan transferler, dışarıdan sağlanan hizmet gelirleri ile dışarıdan elde edilen transferlerden çok olduğu için ortaya çıkmıştır. Bu durumda dış açığın hangi kalem veya kalemlerden doğduğunu bilmek gerekir. Açık, uluslararası hizmet ödemelerinden veya karşılıksız transferlerden kaynaklanabilir. Dış açık karşılıksız transferlerden dolayı ortaya çıkıyorsa burada iki durum sözkonusudur; Ülke yabancılara yardım yapmakta veya ülkeden dışarıya sermaye ve faiz ödemeleri yapılmaktadır.

- Üçüncü Durum; Ülkenin hizmet gelir ve giderleri ile özel karşılıksız transfer kalemlerinde denge sağlandığı halde, dış ticaretin açık vermiş olmasından doğabildiği gibi her ikisinde de açığın bulunması şeklinde görülebilir.⁵³

Cari işlemler dengesine bir başka bakış açısı ise, iç üretimle harcama ilişkisine dayanır. İç harcama, özel tüketim ve yatırımlarla kamu tüketimi ve yatırım harcamalarından oluşur. Bu yaklaşıma göre, dış ticaret hadleri, iç fiyat düzeyi ve döviz kuru veriyken, cari işlemler dengesi, iç üretim eksi iç harcamayla belirlenir. İç üretim, cari fiyat düzeyi ve sabit döviz kurunda iç harcama tarafından massedilmiyorsa, (mal ve hizmet) ihracatı ithalatından büyüktür ve cari işlemler dengesi fazla verir. Tersine geçerliyse, yani harcama, iç üretimi aşıyorsa, ithalat ihracattan büyüktür, cari işlemler dengesi açık verir. Bu nedenledir ki, cari işlemler dengesi açık verdiği durumda, iç üretimin değişmeyeceği kabul edilerek iç harcamaların (başta kamu harcamaları) kısılması,

⁵³ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 422-423.

ekonomi politikası aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılır.⁵⁴

Başlangıçta cari işlemler dengede ise, iç üretim artışıyla iç harcama artışı oranları eşit olmalıdır ki denge bozulmasın. İç üretim artışı iç harcamayı aşarsa, cari işlemlerde fazla, tersine olursa da açık ortaya çıkacaktır. Söz konusu yaklaşıma, aynı zamanda, ülkenin iç tasarruf ve iç yatırım dengesi açısından da bakılabilir. Tasarruf, (harcamadan alıkoyma) yatırım (harcama) ilişkisine dayanarak cari işlemler dengesi konusunda şu söylenebilir: Ülkenin iç tasarrufları iç yatırımlarına (planlanan anlamda) eşitse, cari işlemler dengededir. İç tasarrufları iç yatırımlarını aşıyorsa, cari işlemler dengesi buna eşit bir fazla veriyor, ülke dış yatırım yapıyor demektir. Tersine iç yatırımlar iç tasarrufları aşıyorsa, cari işlemler dengesi açık veriyor. Ülke dış dünyada sermaye girişi yoluyla dış tasarrufları kullanıyor demektir. Gerçekleşen nihai dengede, iç tasarruf fazlası oluştuğunda, bu cari işlemler fazlasına iç yatırım fazlası olduğunda, bu da cari işlemler açığına eşittir. İç tasarruf, yatırım dengesiyle cari işlemler dengesi arasındaki bu ilişki, ekonominin kaynak dengesi diye de anılmaktadır.⁵⁵

Dış denge bakımından önemli olan, belirli bir dönem içerisinde (1 yıl) toplam gelir ve giderlerin birbirine eşitlenmesidir. Bazen dış dengenin sağlanması bir yıldan daha uzun, örneğin iki ya da üç yıllık dönemleri de kapsayabilir. Bu, özellikle konjonktür dalgalanmaları durumunda görülür. Konjonktürün genişleme aşamasında ödemeler bilançosunda bir açık, daralma aşamasında ise bir fazla ortaya çıkar. Fakat dönem boyunca ortalama olarak dış fazlalıklar dış açıkları karşılar ve

⁵⁴ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 1988, s. 65-66.

⁵⁵ Kazgan, a.g.e., s. 66.

böylece net bir açık veya fazlalık ile karşılaşılmaz. Şimdi dış açıkları, doğuran faktörleri üç gruba ayırarak inceleyelim.

2.2.1. Yapısal Faktörler

Bu faktörler ekonominin yapısından kaynaklanırlar. Bunlardan ilki enflasyon ve ona bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesidir. Bir ekonomide uygulanan genişletici politikalar (tüketim ve yatırım harcamalarının artırılması), hem ihraç mallarının iç talebinin artmasına, hem de yabancı mallara olan iç talebin genişlemesine neden olur. Bu da dış ödeme açıklarına yol açar ve mevcut açıkları büyütür. İçerde fiyatlar hızla yükselirken resmi kurların sabit tutulması ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle sonuçlanır. Aşırı değerlenme ise yabancı para cinsinden ihracatı pahalılaştırdığı için bir yandan ihracat gelirlerini azaltıcı etki yaparken diğer yandan ulusal para cinsinden nispeten ucuzladıkları için ithal malların talebine uyarıcı etki yapar.⁵⁶

Ödemeler dengesindeki kronik veya temel dengesizlik, genellikle ülkedeki yapısal bozukluklardan ve enflasyondan kaynaklanır. Bir ülkede ve bu ülke ile ticaret yapan diğer ülkelerde reel arz ve talep koşullarında geçici olmayan değişimler uluslararası ticarete kaymalar, teknolojik ilerlemeler, tüketici tercihlerinde süregelen değişimler ve diğer gelişmeler (yeni sanayi dallarının gelişmesi) sonucu ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek kaybolması, uluslararası ticareti engelleyici ve ulusal üretim sektörlerini koruyucu önlemlerin alınması, dengesizliği doğuran belli başlı etkenler olarak sayılabilir. Bu etkenler, özellikle az gelişmiş ekonomiler açısından daha büyük önem kazanır. Öte yandan az gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişme süreci içerisinde sektörel

⁵⁶ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 131.

dengesizliklere, dış satım talebinde düşük oranlı büyüme, dış satım gelirlerinde istikrarsızlık, ticaret hadlerinin uzun dönemde olumsuz seyretmesi, dışsatımda yüksek mal ve coğrafi yoğunluk gibi olgulara paralel olarak hızlı bir büyüme ve sermaye birikiminin yarattığı kronik döviz gereksinmesi, dış ödemelerde ortaya çıkan dengesizliğin en önde gelen nedeni sayılmaktadır. Dış açılara neden olan yapısal faktörleri de kendi aralarında dört grup altında toplayabiliriz.⁵⁷ Bunların etkilerini sırayla ele alalım.

2.2.1.1. Enflasyon Faktörü

Dış açığa neden olan yapısal faktörlerin başında, enflasyon gelir. Enflasyonun dış açılara yol açtığı genellikle herkes tarafından kabul edilmektedir. Eğer bir ülkedeki enflasyon oranı diğer ülkelere oranla daha yüksekse veya bu ülkeler fiyat istikrarını koruyorlarsa, enflasyon, talep enflasyonu veya maliyet enflasyonu türünde olsun o ülkenin dış ödemelerinde, dış alım mallarının ve dış satım mallarının yurt içi talebini arttırarak, açığın ortaya çıkmasına ve devam etmesine yol açar. Enflasyon ve böylece dış ödemeler dengesi açıklarının nedenlerine yapısal açıklama getiren görüş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Latin Amerika ülkeleri açısından geliştirilmiştir.

Yapısalcı görüşü benimseyenler, enflasyonun ekonomide döviz yetersizliğinden, üretim yapısındaki bozukluklardan ve katılıktan, girdi-çıkı ilişkilerindeki dengesizlikten doğan ekonominin arz yönünün belirlendiği bir kavram olduğunu ileri sürmüşler ve dolayısıyla para politikasının enflasyonla mücadelede yeterli olmayacağını belirtmişlerdir.

⁵⁷ Öksüz, Türkiye'de Para ve Dış Denge, s. 12-13.

Dış açığı gidermesi bakımından, enflasyonun kısa dönemde kontrolü, büyüme ve istihdam amaçları feda edilmedikçe olanaksızdır. Yapısalcı görüşü benimseyenler ne tür bir politika ve seçenek izleyeceği konusunda yeterince açık ve belirgin değıllerdir.

Enflasyonun, parasal genişleme ile beslenen talep fazlası sonucu ortaya çıktığını ileri süren görüşe göre, üretimdeki esneksizlikler ve yapısal değışiklikler yapısal görüş sahiplerinin ileri sürdüğü gibi genişleme sürecinin kaçınılmaz bir ürünü olmaktan çok; bu dengesizlikler, enflasyon süreci içerisinde fiyatlarda ve döviz kurunda gelişen çarpıklıklardan kaynaklanmaktadır. Burada enflasyona ve buna bağılı olarak dış ödemelerdeki dengesizliğe neden olarak sorumsuz para politikası ve bütçe açıkları üzerinde durulmaktadır.⁵⁸

Öte yandan paracı yaklaşıma göre; fiyatlar genel düzeyindeki bir artış reel para arzını azaltacaktır. Eğer başlangıçta reel para arzı ve talebi dengedeysen, fiyat artışlarından sonra reel para arzı, reel para talebinden daha az olacaktır. Kişiler, bu durumda reel nakit ankeslerini yeniden eski düzeyine çıkarmak için mal ve hizmet satınalmalarını azaltacaktır ve tahvil satacaktır. Kişilerin tüketim harcamalarını kısmaları durumunda bir yandan ithalat azalırken öte yandan tüketim harcamalarındaki azalışa bağılı olarak fiyatların gerilemesi sonucu ihracat artacaktır. Böylece ülkenin ödemeler bilançosunun cari hesabı iyileşecektir. Halkın tahvil satması durumunda, tahvil fiyatları düşerken faiz oranları yükselecektir. Yurt içi faiz oranının yükselmesi yabancı sermaye akımlarını ülkeye çekecektir. Bunun sonucu olarak ödemeler bilançosunun sermaye hesabı iyileşecektir.

⁵⁸ Öksüz, Türkiye'de Para ve Dış Denge, s. 15-17.

Keynesci yaklaşıma göre ise, yurt içi fiyatların yükselmesi ithalatı arttırıcı, ihracatı azaltıcı yönde etki yaratacaktır. Bunun sonucu olarak da ödemeler bilançosu açık verecektir.⁵⁹

2.2.1.2. Döviz Kurundaki Dalgalanmalar

Bir ülkenin dış ülkelere yaptığı bütün ödemelerinin ve dış ülkelere elde ettiği bütün gelirlerinin çift yanlı muhasebe tekniğine göre kaydedildiği ödemeler bilançosunun her zaman denk olması zorunludur. Ancak muhasebe anlamındaki bu denklik, ödemeler bilançosunun ekonomik anlamda denk veya dengede olduğunu göstermez. Şöyleki ödemeler bilançosunun ekonomik anlamda dengede olması, dış alem gelir ve ödemelerinden otonom olanların birbirine eşit olması; başka bir yönden, denkleştirici kalemlerde net bir değişimin bulunmaması anlamına gelmekte ve bu duruma dış denge denilmektedir. Buna karşılık, otonom ödemelerin otonom gelirlerden fazla olması durumunda dış açık; tersi durumda ise, dış fazla denilen dengesizlikler sözkonusu olmaktadır.

Ödemeler bilançosu kayıtları ile döviz arz ve talebinin kaynakları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bunlar birbirleriyle tamamen aynı değildirler. Sözkonusu kayıtlar arasında, kapsam, zaman ve değerlendirme bakımından farklılıklar vardır. Gerçekten, örneğin takas, kliring gibi yollarla yapılan dış ticaret, ödemeler bilançosu kayıtlarına geçtiği halde; Parasal bir ödeme yapılmadığından döviz piyasası kayıtlarına geçmez. Buna rağmen, ödemeler bilançosu dengesi ve dengesizliklerini belirlemede, döviz arz ve talep şedüllerinden yararlanılmaktadır. Çünkü dengesizlikte önemli olan döviz arz ve talebinin mutlak miktarı değil, aralarındaki farktır. Örneğin, döviz

⁵⁹ M. İlker Parasız, Kemal Yıldırım, Uluslararası Finansman; Teori, Uygulama ve Dış Açık Makroekonomiye Giriş, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı 1994, s. 135.

talebinin döviz arzından büyük olması (aşırı döviz talebi) durumunda bir ödemeler bilançosu açığından söz etmek mümkündür. Ancak, burada sözkonusu olacak döviz arz ve talep eğrileri, bir yılda çeşitli kurlardan ortaya çıkan işlemlerin ortalama bir kura göre toplanmasından oluşursa anlam ifade edecektir. Çünkü bir yıllık kayıtları gösteren ödemeler bilançosu her an değişen döviz arz ve talep şedüllerinin karşılaştırılması ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Bu açıklamalara göre, döviz arz ve talebi arasındaki fark ödemeler bilançosunun durumu; Bu da, ilgili ülkenin ulusal parasının yabancı paralar karşısındaki durumu konusunda bilgi verecektir. Ödemeler bilançosu dengesi ile döviz piyasası dengesi arasında çift yönlü bir sebep-sonuç ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Böylece, dış denge sorununa, bir denge döviz kuru sorunu olarak bakılması mümkündür.⁶⁰

Ödemeler bilançosunun açık ve fazlaları döviz arz talebi ve üzerinde etkide bulunarak döviz kurunun belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu nedenle ödemeler bilançosu, döviz piyasasını durumuna büyük ölçüde bağlıdır. Örneğin, bir ülkenin ödemeler bilançosunda açık olduğu zaman bilançonun pasifi, aktifi geçmiş demektir. Aktif ile pasif arasında ortaya çıkan bu durumun giderilebilmesi için ülkenin dövize olan ihtiyacı artar. Dövize olan talep artışı, döviz arzı sabit iken döviz kurunun yükselmesine yol açar. Döviz kuru yükselirken satın alınan döviz miktarı da döviz arz eğrisinin belirlendiği sınıra kadar yükselir ve bu sınırı aşamaz. Döviz kurunun yükselmesi, yabancı paranın değer kazanması buna karşılık ülke parasının ucuzlaması anlamına gelir. Döviz kurunun düşmesi ise yabancı ülke paralarını ucuzlatırken, ülke parasını değerli

⁶⁰ Nevzat Güran, Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1982, s. 29-31.

konumda tutar. Eğer ülkede aşırı değerlenmiş döviz kuru mevcut ise ülkenin cari işlemler hesabında bir açık oluşacaktır. Cari işlemler hesabındaki bu açık ödemeler bilançosuna da yansiyarak dengesizliğe yol açar. Bu durumda uyulanacak döviz kontrolü, aslında ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidermekten öte, baskı altına alır ve sonuçta döviz kurunun aşırı değerlenmesine yol açar.⁶¹

2.2.1.3. Kalkınma Hızının Yol Açtığı Etkenler

Gelişmekte olan ülkelerin bir yandan kalkınmalarını sürdürmeleri diğer yandan da dış ödemeler dengesini koruyabilmeleri önemli sorunlarından birisidir.⁶²

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarında karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi dış ödemeler dengesindeki açıklardır. Kalkınmanın gerektirdiği yatırımların dış finansmanının sağlanması, dış ticarete sürekli açıklar veren bu ülkeler açısından, görünmeyen kalemlerde de yeterli ölçüde fazlaların yaratılmaması nedeniyle dış borçların artması ile sonuçlanmaktadır.⁶³

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma çabalarında başlıca iki tür açıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu iki tür açıktan biri tasarruf çığı, diğeride dış ticaret açığıdır. Tasarruf, gelişmekte olan ülkelerin gerekli yatırımlarını finanse ettiği için ekonomik kalkınmada bir darboğaz oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı, döviz

⁶¹ Karluk, Uluslararası Ekonomi, s. 382.

⁶² Gönül Alp, Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma Politikaları ve Türkiye Örneği: Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul Üniversitesi 1990, s. 27.

⁶³ Murat Oğuz, Devalüasyon İhracaat ve İthalat Hacmi Üzerindeki Etkileri, Maliye Dergisi (19), Ocak-Şubat 1989, s. 3.

gelirlerinin önemli bir bölümünü bir kaç temel ürünün ihracatından sağlarlar. Ürün çeşitliliği yoktur. Bu durumda ihracat gelirleri, gelişmekte olan ülkelerin önemli sayılabilecek büyüklükteki açıklarını kapatmaya yetmez. Üstelik bu dış açıklar gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sürekliliğini korur. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı kalkınmanın sonucunda artan ithalatın finansmanı için ihtiyaç duyulan dövizin sağlanamaması, bu ülkelerin kalkınmalarını önemli ölçüde engeller. Çünkü ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, başlangıçta önemli ölçüde dışarıdan sermaye malı ithali gerekmektedir. Bu durum kalkınmanın başarısı için kaçınılmazdır. Ayrıca kalkınma ile birlikte, ithalatın yapısında hızla sermaye malları lehine değişmektedir. Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkeler kalkınma çabalarını arttırdıkça giderek artan dış açıkla karşılaşmaktadırlar.⁶⁴

Diğer taraftan, ödemeler dengesinde denkliliği sağlamak için ihracat endüstrilerinde yatırımların ve üretimin artırılması ve ithalatın kısılması yoluna gidildiğini varsaydıığımızda, o zaman yatırım kaynaklarının bir kısmını ihracat endüstrisine aktarmamız gerekir. Bu tip yatırımların diğer sektörlerdeki veya dallardaki verimleri daha çok olabileceğinden alternatif sosyal maliyetleri yüksek olur. İthalatın kısılması yatırım malları arzını daraltarak onların fiyatlarını yükseltiyorsa, bu ülkenin kalkınma temposu yavaşlayabilir. Bu taktirde dış açıkların kapatılması ile kalkınma hedefleri arasında bir çatışma meydana gelir.⁶⁵

⁶⁴ S. Rıdvan Karluk, Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, Eskişehir İkt. Tic. İl Akademisi Yayınları No: 237/158, Eskişehir 1981, s. 67-69.

⁶⁵ Orhan Çimenoglu, Ödemeler Dengesi, Yeni İş Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 15, Ocak 1981, s. 53.

2.2.1.4. Diğer Faktörler

Dış açılara neden olan dengesizlik sorunlarında sanayileşme politikalarının etkisini de unutmamak gerekir. İçe dönük politika izleyen ülkelerde ağırlık, ithal ikamesi endüstrilerine verilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Meksika gibi ülkeler basit ithal ikamesi aşamasını tamamladıktan sonra ikamenin daha ileri aşamalarına geçmişlerdir. Fakat bu aşamalar giderek artan maliyetlerle gerçekleşmiştir. Çünkü daha sonraki ithal ikamesi daha fazla sermaye gerektiren sermaye-yoğun sanayi dallarında olmuş ve kurulu kapasiteden pazar darlığı nedeniyle tam olarak yararlanılamamıştır. Ayrıca, ithal edilen yarı işlenmiş maddeler ile makine ve teçhizata duyulan ihtiyaç, net ithal ikamesinin oldukça düşük olmasına yol açmıştır. İhracata gereken önemin verilmeyişi sonucunda ödemeler dengesi zorlukları ile karşılaşmış ve ülkelerin ödemeler dengesi kronik olarak açık vermiştir.⁶⁶ Oysa dışa açık kalkınma politikası izleyen ülkelerde ihracatın teşviki birinci planda yer alır. Üretim dünya piyasaları için yapılır ve dolayısıyla kazanılan dövizler, ödemeler bilançosu sorunlarının çözümünde önemli rol oynar.

Hammadde yönünden dışa bağımlılığın yüksek olması da bir başka etkidir. Bu gibi ülkeler dünya hammadde fiyatlarındaki artışlardan şiddetle etkilenirler. Özellikle 1973-1974 petrol bunalımından sonra, bir taraftan ağırlaşan petrol faturaları, öte yandan dış ticaret hadlerinin petrol ithalatçısı ülkelerin aleyhine dönmesi bu ülkelerin büyük bir dış ödemeler açığı sorunu ile karşılaşmalarına yol açmıştır.⁶⁷

⁶⁶ Karluk, Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası, s. 127-128.

⁶⁷ Oğuz, a.g.m., s. 3.

Halkın tercihlerindeki değişimde bir başka faktördür. Bu özellikle dış ticaret rejimleri nisbeten riberal olan ülkelerde sözkonusudur. Çünkü ihracat artışı dış ticaret çarpanının etkisiyle milli gelir düzeyinde artışa yol açar. Milli gelirdeki artış, ithalat eğilimine bağlı olarak ithalatı kamçılar. Gelir düzeyi yükselirken gelire bağlı olarak ortalama ve marjinal ithal eğilimleri de yükselir. Dolayısıyla kişilerin de istekleri artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu durumda artan tüketim kalıpları, gelişmekte olan ülkelere yayılır ve bu ülkelerde zaten kuvvetli bir şekilde hissedilen gösteriş etkisi ile tüketim hızla artar. Böylece, artan tüketim içinde ithal mallarının payı giderek artar ve bu tüketim artışı dış ticaret açığının büyümesine yol açar.⁶⁸

Diğer bir faktör de ekonomideki nisbi verimlilik değişmeleridir. Teknolojideki gerilik ve verimdeki düşüşler rekabeti güçleştirerek dış piyasa payının azalmasını ve ihracat gelirlerinin düşmesine neden olur. İleri bir teknolojik gelişme ve hızlı verimlilik artışı gerçekleştiren ülkeler ise, dış rekabet güçlerini yükselterek ödemeler bilançosu fazlası elde etmeyi başarırlar.

Diğer yandan uzun süreli sermaye ihracatı yapısal bir faktördür. Bazı sanayileşmiş ülkeler sürekli sermaye ihracatçısı durumundadır. Dolayısıyla sermaye çıktığı ülkenin ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyerek dış açığa neden olur.⁶⁹

2.2.2. İktisadi Dalgalanmalar

İktisadi koşullar sürekli bir gelişme halindedir. Refah döneminin arkasından panik ve çöküntü yer almakta, milli gelir istihdam ve tüketim

⁶⁸ Karluk, Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası, s. 76-77.

⁶⁹ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 132.

azalmaktadır. Sonunda tekrar canlanma başlamaktadır. Yeni refah seviyesi uzun ve sürekli bir talep, bol istihdam imkanları, yükselen fiyatlar ve yükselen hayat standartlarına yol açabilir veya fiyatların ve spekülasyonun yükselmesini takip eden ikinci bir zararlı düşmeye yol açabilir. Dünyanın sanayileşmiş ülkelerinin özelliklerinden biri haline gelen ve yukarıdaki özellikleri gösteren iktisadi dalgalanmalar dış dengeyi bozan faktörlerdir.⁷⁰ İktisadi dalgalanmalar söz konusu ülkelerin dış denge durumları bakımından önemli sonuçlar doğurur.

İktisadi dalgalanmaların genişleme aşamasında gelir ve harcamalar artıp fiyatlar yükseleceğinden ödemeler bilançosu açık verir. Daralma aşamasında bu faktörlerde tersine bir gelişme görülür ve ödemeler bilançosunda bir fazlalık ortaya çıkar. Eğer dalgalanma boyunca dış açık ve fazlalar birbirine eşitleniyorsa, ödemeler bilançosundaki dengesizlikler böylece giderilmiş olur.⁷¹

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri uluslararası piyasaların dalgalanmalarına karşı son derece duyarlıdır. Gelişmiş ekonomilerin taleplerinde en ufak azalmalar bu tür ekonomilerde dengesizliğe yol açar. Bu yüzden az gelişmiş ekonomiler gerek pazar gerekse fiyat istikrarına çok muhtaçtır. Halbuki, ticaret hadlerinin kısa dönemlerdeki istikrarsızlığı ise dış ticaret çemberinin adeta kilidi durumundadır. Bazı malların fiyatları bir yıl içinde bir misli civarında yükselmekte veya çok kısa sürede büyük düşmeler göstermektedir. Ülkeler arasında ticaret hacminde, ticarete konu olan malların fiyatlarında büyük dalgalanmalar göze çarpmaktadır. Kısa dönemde ticaret hadlerinin istikrarsızlığı, fiyat ve döviz gelirlerindeki dalgalanmalar, ülkeyi enflasyona götürmekte ve

⁷⁰ Paul A. Samuelson, Economics, Çeviren: Demir Demirgil, Mentş Kitabevi, İstanbul 1992, s. 281.

⁷¹ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 132.

ödemeler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Ticaret hadlerinin uzun dönemde ısrarlı bozulma eğilimi taşıması da, hayat seviyesinde olumsuz etkiler yapmakta, bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle arasını daha çok açmaktadır. Tepki olarak hızlı bir sanayileşme, üretimin çeşitlendirilmesi yoluna sapmak, bir bakıma ithal kapasiteleri azaltmak yönünde etki yapabilir. Ancak ticaret hadlerini düzelmesini öngören bir politika iktisadi kalkınma gayretleri ile uyumsuzluk gösterecek, böylece dış ticarete bağlılık katsayısı artacaktır.⁷²

2.2.3. Arızı Faktörler

Dış dengeyi bozan bir grup faktör de arızı faktörler diye nitelendirilir. Bunlar beklenmedik şekilde aniden ortaya çıkan ve ilgili ülkelerin denetimleri dışında kalan faktörlerdir. Bu faktörlerin bir kısmı geçici olup, anormal koşullar ortadan kalkınca dış denge üzerindeki baskılarında giderilmiş olur. Diğerleri ise daha köklü etkiler doğurur. Bu faktörler hem dolaysız, hem de dolaylı yünden dış açıkların artmasına neden olur. Dünya hammadde fiyatlarındaki yükselme bu grupta düşünülebilir.⁷³ 1973 sonu ve 1974 başında petrol fiyatlarının Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından 4 kat arttırılması karşısında batı dünyası yoğun bunalıma girmiştir. Talebi esnek olmayan bir hammadde olan petrolün fiyatlarındaki artış, ithalatçı ülkelerde satın alma gücünün bir kısmını yok etmiş, diğer mallara talebi azaltmıştır. Uluslararası piyasada satın alma gücü akımının paylaşımından OPEC ülkelerinin payını artırıyor bu ülkeler ise ellerine geçen fonların tümünü ithalat için kullanmayıp büyük bölümünü uluslararası bankalara

⁷² Yüksel Ülken, 20.Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3114, İktisat Fakültesi Yayınları No: 493, 1984, s. 357-359.

⁷³ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 133.

yatırıyordu, bir bölümü ile de altın alıyorlardı. Bu durumda altın fiyatları; hızlanan fiyat artışlarının kat kat aşılıyor, işsizlik yeniden tırmanıyor, üretim artışları duraklayıp atıl kapasiteler batı ülkelerinde hızla artıyordu.

Bütün petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkelerde, bu dönüşümden olumsuz biçimde etkilendi. Bir yandan batı pazarlarının daralması ihracat sınırlıyor, bir yandan dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüş ithalat kapasitelerini daraltıyor, bir yandan da reel gelir kayıpları yaratıyordu. Böylece durgunluğun yayılmasıyla birlikte, bu ülkelerde de fiyat artışları ve işsizlik tırmanırken yatırımlar duraklıyordu.⁷⁴ Arızi faktörler arasında ayrıca bir yıl kötü hava koşulları, su baskını, kuraklık, savaşlar vb. gibi geçici nedenlerle ihracatın azalması ve ithalatın beklenmedik şekilde belirtilebilir.⁷⁵

Ürün yetersizliği veya önemli bir sanayi dalında grev yapılması, ihracatta bir azalma, ithalatta da bir artışa sebep olabilir. Kurak ülkelerde mahsül miktarında görülen büyük farklılıklar, ihraç edilecek ve dış ülkelere ithalat olarak talep edilen tarımsal ürün miktarında büyük bir olasılıkla önemli miktarda değişmelere yol açacaktır. Avrupada, 1947 yılında yaşanan kötü bir kış daha kötü bir ilkbahar ve kurak bir yaz mevsimi batı avrupanın ödemeler dengesi güçlüklerini büyük ölçüde arttırmıştır.⁷⁶

⁷⁴ Kazgan, a.g.e., s. 27.

⁷⁵ Seyidoğlu, Uluslararası İktisat, s. 133.

⁷⁶ Charles P. Kindleberger (Çev.: Necdet Serin), Uluslararası İktisat, Doğan Yayınevi, 1970, s. 279-280.

2.3. Bütçe Açıklarının Faiz Oranı, Döviz Kuru ve Dış Borç Üzerindeki Etkileri

Bütçe açıklarının süreklilik arz etmesi durumunda bu açıklar iç borçlanma, dış borçlanma ya da para basılarak kapatılmaktadır.

Bütçe açığının finansmanı için Türkiye’de 1985 yılından sonra iç borçlanmaya ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu borçların faiz ödemeleride bütçe açığını arttırıcı yönde etkilenmiş bu durum bütçe açıklarının süreklilik kazanmasında önemli rol oynamıştır. İşte bu sürekli bütçe açıkları ekonomi üzerinde bozucu etkiler yaratmaktadır. Bu başlık altında bu etkilerden iki tanesi incelenecek ve ekonometrik regresyon sonuçları değerlendirilecektir.

Teorik çerçevede bütçe açıkları ile faiz oranı arasındaki ilişkide eğer açıklar iç borçlanma ile kapatılmışsa, faiz oranları yükselecektir. Çünkü hazine önemli ölçüde sınırlı kredi piyasasından fon talep edecektir. Ancak bütçe açığı Merkez Bankasından ödünç alınarak kapatılmışsa ekonomide likitide bollaşacağından faiz oranları negatif yönde etkilenecektir.

Döviz kurlarıyla ilişkili olarak bütçe açıkları için dış borçlanmaya önemli ölçüde gidilmişse, ya da ülke içinde faiz oranlarındaki yükseklik nedeniyle ülkeye kısa vadeli sermaye girişi fazlalaşmışsa bütçe açıkları döviz kuru üzerinde negatif etki yaratacaktır. Ya da ülke parası (TL) aşırı değerlenecektir.

1980-1995 yılları arasında bütçe açıklarının çeşitli ekonomik büyüklükler üzerinde etkileri regresyon analizi yardımıyla araştırılmaya çalışılmıştır. Analizde kullanılan veriler Tablo 9’da yer almaktadır. Bütün regresyon tahminlerinde Statview 4.0 paket programı kullanılmıştır.

Tablo-10: 1980-1995 Yılları Arası Bütçe Açığı, Dış Borç, Faiz Oranı ve Faiz Kuru

YILLAR	BÜTÇE AÇIĞI	DIŞ BORÇ	FAİZ ORANI	DÖVİZ KURU
1980	-167	18	26	86.25
1981	-124	25	31.5	132.30
1982	-158	-12	31.5	184.90
1983	-313	-89	48.5	280.00
1984	-978	-334	52	442.50
1985	-787	-227	52	574.00
1986	-1407	-6	48	755.90
1987	-2598	-266	45	1018.35
1988	-3860	176	54	1813.02
1989	-7502	-404	54	2311.37
1990	-11842	41	48	2927.13
1991	-33516	1921	51.25	5074.83
1992	-47434	4038	51.25	8555.85
1993	-133105	20310	51.25	14458.03
1994	-145935	68515	59.5	38418.00
1995	-197895	-33100	53.5	59501.00

**Kaynak : T.C. Başbakanlık HDTM Aylık Ekonomik Göstergeler
TCMB Aylık Göstergeler**

2.3.1. Bütçe Açığının Faiz Oranları Üzerindeki Etkisi

Bütçe açıklarının faiz oranlarındaki etkisini araştırırken faiz oranı olarak TCMB'nin reeskont ve avans faiz oranları alınmıştır. Bunun seçilmesinin tek nedeni veri bulmaktaki güçlüklerdir.

Yapılan regresyon sonucunda aşağıdaki bilgisayar çıktısında yer alan sonuçlar elde edilmiştir. Tahmin edilen eşitlik

$$\text{Faiz} = 44.938 - 0.00006507 \text{ BÜTAÇ}$$

Tahmin edilen eşitlik incelendiğinde bütçe açıkları ile faiz oranları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç bütçe açıklarının para basarak finansmanı durumundaki teorik çerçeveyi doğrular niteliktedir. Çünkü bütçe açığının finansmanı deneniyle artan para arzı sonucu oluşan likitide etkisinin faiz oranları üzerinde düşürücü etki yarattığı görülmektedir.

Öte yandan eşitlikle ilgili istatistiklere baktığımızda, bu eşitliğe dayanarak bazı genellemeler yapmak oldukça zordur. Başka bir ifadeyle faiz oranı değişmelerini böyle basit bir eşitlikle tahmin etmek güçtür.

Regression Summary

FAİZ vs. 1 Independents

Count	16
Num. Missing	0
R	.438
R Squared	.192
Adjusted R Squared	.134
RMS Residual	8.758

ANOVA Table

FAİZ vs. 1 Independents

	DF	Sum of Squares	Mean Square	F-Value	P-Value
Regression	1	254.831	254.831	3.322	.0898
Residual	14	1073.883	76.706		
Total	15	1328.715			

Regression Coefficients

FAİZ vs. 1 Independents

	Coefficient	Std. Error	Std. Coeff.	t-Value	P-Value
Intercept	44.938	2.552	44.938	17.609	<.0001
BÜTAC	-6.507E-5	3.570E-5	-.438	-1.823	.0898

Residual Statistics

FAİZ vs. 1 Independents

# > = 0	10
# < 0	6
SS[e(i) - e(i-1)]	654.000
Durbin-Watson	.609
Serial Autocorrellation	.520

2.3.2. Bütçe Açığının Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi

Bütçe açığının döviz kuru üzerindeki etkisini görmek amacıyla bütçe açıkları ile ABD doları cinsinden döviz kuru arasındaki ilişki araştırılmıştır. Burada alınan döviz kurları TCMB alış kurlarını yansıtmaktadır.

1980-1995 yılları için yapılan regresyon sonucunda aşağıdaki regresyon eşitliği elde edilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{Döviz Kuru}^{77} &= -576.966 - 0.248 \text{ BÜTAÇ} \\ & \quad (-10.451) \\ R^2 &= 0.886 \\ F &= 109.223 \\ DN &= 1.57 \end{aligned}$$

Eşitliği incelediğimizde bütçe açıklarındaki milyar TL'lik artış döviz kurlarını 0.248 TL azalttığını göstermektedir.

Bütçe açığı katsayısının t değeri (-10.451) bütçe açığının döviz kurları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. F istatistiği değeri ise 109.223 bir bütün olarak tahmin edilen eşitliğin anlamlı olduğunu göstermektedir. R^2 değeri de eşitliğin oldukça basit olmasına rağmen bütçe açığındaki değişimleri döviz kurundaki değişimleri yaklaşık % 89'unu açıkladığını göstermektedir.

⁷⁷ Parantez içindeki değer t istatistiği değeridir.

Regression Summary

FAİZ vs. 1 Independents

Count	16
Num. Missing	0
R	.941
R Squared	.886
Adjusted R Squared	.878
RMS Residual	5823.340

ANOVA Table

FAİZ vs. 1 Independents

	DF	Sum of Squares	Mean Square	F-Value	P-Value
Regression	1	3703876863.718	3703876863.718	109.223	<.0001
Residual	14	474757990.172	33911285.012		
Total	15	4178634853.890			

Regression Coefficients

FAİZ vs. 1 Independents

	Coefficient	Std. Error	Std. Coeff.	t-Value	P-Value
Intercept	-576.966	1696.874	-576.966	-.340	.7389
BÜTAC	-.248	.024	-.941	-10.451	<.0001

Residual Statistics

FAİZ vs. 1 Independents

# >= 0	13
# < 0	3
SS[e(i) - e(i-1)]	745522377.228
Durbin-Watson	1.570
Serial Autocorrellation	.087

DW'de istatistiği değeri de model de bir otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir.

Bütçe açıkları ile döviz kuru arasındaki ters yönlü ilişki özellikle ülkemizde 1989 yılından itibaren uygulanmaya başlanan sıcak para politikası ile açıklanabilir. Çünkü bu dönemde çeşitli uzmanların da söylediği gibi TL'de önemli ölçüde reel olarak değer kazanımı söz konusu olmuştur.

2.3.3..Bütçe Açığının Dış Borç Üzerindeki Etkisi

Bütçe açığının dış borç üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon sonucunda aşağıdaki eşitlik tahmin edilmiştir.

$$\text{Dış Borç} = 1238.122 - 0.069 \text{ BÜTAÇ}$$

Tahmin edilen eşitliği bakıldığında bütçe açıklarındaki artışların dış borçları azalttığı yönünde bir eğilim saptanmıştır. Oysa ki teorik olarak bütçe açıklarındaki artışlarla dış borçlanma arasında doğrusal bir ilişki olması gerekir. Ancak özellikle incelenen dönemde bütçe açıklarının para basarak finansmanı yolunun tercih edilmesi nedeniyle böyle bir negatif ilişki anlamlı bulunabilir.

Öte yandan eşitlikle ilgili çeşitli istatistikleri incelediğimizde⁷⁸, tahmin ettiğimiz eşitliğimizin oldukça düşük bir açıklama gücüne sahip olduğu gözlenmektedir. Ayrıca D-W d istatistiği de zaten tahmin edilen eşitlikte bir otokorelasyon sorunu olduğunu göstermektedir. Bu da büyük ihtimalle dış borçlanmayı bütçe açığı dışında başka diğer etkenlerin de açıkladığını göstermektedir.

⁷⁸ Burada t, F ve R² değerlerine bakılmıştır.

Regression Summary

FAİZ vs. 1 Independents

Count	16
Num. Missing	0
R	.220
R Squared	.048
Adjusted R Squared	•
RMS Residual	20183.380

ANOVA Table

FAİZ vs. 1 Independents

	DF	Sum of Squares	Mean Square	F-Value	P-Value
Regression	1	290114241.636	290114241.636	.712	.4129
Residual	14	5703163580.114	407368827.151		
Total	15	5993277821.750			

Regression Coefficients

FAİZ vs. 1 Independents

	Coefficient	Std. Error	Std. Coeff.	t-Value	P-Value
Intercept	1238.122	5881.274	1238.122	.211	.8363
BÜTAC	-.069	.082	-.220	-.844	.4129

Residual Statistics

FAİZ vs. 1 Independents

# > = 0	2
# < 0	14
SS[e(i) - e(i-1)]	13419537871.304
Durbin-Watson	2.353
Serial Autocorrelation	-.379

bir borç kısır döngüsüne girmiştir. Devletin yüksek faizle borçlanması, diğer faiz oranlarında yukarıya çekmiştir. Türkiye gibi işletme sermayesinin önemli ölçüde kredilerle finanse edildiği ve yüksek enflasyonun olduğu ülkelerde faiz hadleri firma maliyetinin önemli bir ögesi olmakta ve fiyat artışlarını beslemektedir. Türkiye’de işte bu yüksek faizler ve yüksek enflasyon belirsizlikleri daha da arttırmış ve yatırımların yavaşlamasına neden olmuştur, dolayısıyla büyüme oranı da potansiyel büyüme oranının altında kalmıştır.

Bu yüksek faiz politikası yanında özellikle 1980’li yılların sonunda uygulamaya konulan reel kur politikası kısa vadeli dış borçlanmayı hızlandırmıştır. Bu kısa vadeli dış borçlar veya yaygın adıyla Sıcak Para Türk Lirasının değer kazanmasına yol açarak ülke ekonomisinin dış ülkelerdeki rekabet gücünü azaltmıştır. Bu gelişme ihracatı azaltarak ithalatı teşvik etmiş dolayısıyla dış açığın kronikleşmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- ALP, Gönül : **Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma Politikaları ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul Üniversitesi 1990.
- ATAÇ, Beyhan : **Maliye Politikası**, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 887, A.Ö.F. Yayın No: 475, Eskişehir, 1995.
- BARRO, Robert J. : **The Ricardian Approach to Budget Deficits**, Journal of Economic Perspectives Volume 3. Number 2. Spring 1989.
- BATIREL, Ömer Faruk : **Kamu Bütçesi**, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul 1990.
- BERKSOY, Turgay : **Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Bu Açıkların Finansmanı**, IX. Maliye Sempozyumu 6-8 Mayıs 1993.
- BERNHEİM, B. Douglas : **A. Neoclassical Perspective on Budget Deficits**, The Journal of Economic Perspectives, v.3. No: 2 Spring 1989.
- ÇİMENÖĞLU, Orhan : **Ödemeler Dengesi**, Yeni İş Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 15, Ocak 1981.

- EĞİLMEZ, Mahfi : **Bütçe Gerçekçiliğinin Ölçülmesi ve Bütçe Sapmalarının Hazinesin Borçlanma Faizleri Üzerine Etkileri**, İktisat, İşletme ve Finans, Yıl 8, Sayı 88, Temmuz 1993.
- ERÇEL, Gazi (Söyleşi) : **İktisat, İşletme ve Finans**, Yıl. 8, Sayı 88, Temmuz 1993.
- EROL, Ahmet : **Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’de Devlet Borçları**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No: 1992/324, Ankara, 1992.
- GORDON, Robert J. : **Macroeconomics**, Fifth Edition scott Foresman comp. USA. 1990.
- GÜRAN, Nevzat : **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1982.
- GÜRSEL, Seyfettin : **“1991 Yılı Bütçesi ve Ekonomik Gelişmeler”** (Açık oturum) Banka Ekonomik Yorumlar, Aralık 1990.
- İYİBOZKURT, Erol : **Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Değerlendirilmesi (III)**, Uludağ Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Kasım 1984.

- KARLUK, S. Rıdvan : **Türk Ekonomisinde Dış ık Sorunu ve Bu Açığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması**, Eskişehir İkt. Tic. İl. Akademisi Dergisi, Cilt 16, Sayı: 2, Haziran 1980.
- KARLUK, S. Rıdvan : **Türkiye’de İhracat’a Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, EİTİA No: 237, Eskişehir, 1981.
- KARLUK, S. Rıdvan : **Uluslararası Ekonomi**, Bilim-Teknik Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1991.
- KAZGAN, Gülten : **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 1988.
- KINDLEBERGER, CHARLES P. : (Çev.: Necdet Serin), **Uluslararası İktisat**, Doğan Yayınevi, 1970.
- KOTLIKOFF, Laurance J.: **Generational Accounting Knowing Who Pays, and when, for what we spend** The Free Press A Division of Macmillan Inc 1993.
- OĞUZ, Murat : **Devalüasyon İhracat ve İthalat Hacmi Üzerindeki Etkileri**, Maliye Dergisi (19), Ocak-Şubat 1989.
- ORHAN, Osman Z. : **Türkiye’de Bütçe ve Maliye Politikaları**, İ.T.O. Yayın No:1, İstanbul, 1994-1.

- ÖKSÜZ, Suat : **Makro Analiz Ders Notları**, Anadolu Üniversitesi Teksir Bürosu, Eskişehir.
- ÖKSÜZ, Suat : **Türkiye’de Para ve Dış Denge**, Eskişehir, İkt. Tic. İl. Akademisi Yayınları No: 223/146, Eskişehir, 1980.
- ÖNDER, İzzettin;
TÜREL, Oktar;
EKİNCİ, Nazım;
SOMEL, Cem : **Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- ÖNDER, İzzettin;
H. Kirman : **Kamu Açıklarının Tanımlanması Ölçümü ve Etkileri**, X. Türkiye Maliye Sempozyumu Antalya 1994.
- ÖNER, Erdoğan : **Türkiye’de Bütçe Harcamalarının Genel Bir Değerlendirmesi**, IX. Türkiye Maliye Sempozyumu, Mayıs, 1993.
- ÖNER, Erdoğan : **Öner Erdoğan, Kamu Kesimi Gelir - Harcama ve Borçlanma Gereği**. Genel Bir Değerlendirme 1975-1993, Anraka 1994.
- ÖZKAN, Nevin : **Planlı Dönemde Türkiye’de Devlet Bütçesi Açıklarının Nedenleri**, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporları Dizisi, Sıra No: 3, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Ankara 1987.
- ÖZSOYLU, A. Fazıl : **“İç Borçlanmanın siyasi Boyutları”** A.Ü.S.B.F. Dergisi, Haziran-Aralık 1992.

- PARASIZ, M. İlker : **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Bursa, Ekim 1992.
- PARASIZ, M. İlker : **Uluslararası Finansman Teori Uygulama ve Dışa Açık Makroekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1994.
- PETERSON Wallace C. : (Çeviren: Servet Mutlu) **Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, E.İ.T.İ.A. Yayınları: 45 1976.
- SAMUELSON, Paul A. : (Çeviren: Demir Demirgil) **Economics**, Menteş Kitabevi, İstanbul 1992.
- SEYİDOĞLU, Halil : **Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları No: 2, İstanbul 1980.
- TOPRAK, Metin : **1980 Sonrası Türk Ekonomisinde ve İktisat Politikasında Temel Dönüşümler**, Kırıkkale 1995.
- TÜĞEN, Kamil : **5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme**, Maliye Yazıları, Temmuz-Eylül 1994.
- ULUĞBAY, Hikmet : **Devlet Borç Yönetimi**, İktisat, İşletme ve Finans, Haziran 1995.
- ÜLKEN, Yüksel : **20.Yüzyılda Dünya Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3114, İktisat Fakültesi Yayınları No: 493, 1984.

- YILDIRIM, Kemal** : **Bütçe Açıkları, Borç Politikası ve Enflasyon, A.Ö.F. Para Banka için** hazırlanan ünite, Eskişehir 1996.
- YILDIRIM, Kemal;** : **Türkiye’de Ödemeler Bilançosu Pozisyonuna**
ÖZER, Mustafa. **Göre Çeşitli Politikaların Değerlendirilmesi,**
Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi
Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 1994.
-

Temel Ekonomik Göstergeler, DPT, 1980 - 1995, Yılları Arası

Aylık Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık HDTM, 1980 - 1995 yılları arası.

1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları, TÜSİAD, Yayın No : 96 - 1/189.